

המילה המנחה בכתיבת הפרשן: חשיפת אמצעי ספרותי בפרשנות ר' יוסף חיון לספר תהלים*

א. מבוא

המילה המנחה היא אמצעי ספרותי המופיע בתנ"ך אשר זכה להתייחסות רבה יחסית במחקר ובפרשנות המודרנית. ההגדרה המקובלת שלה, על אף קשיים שנחשפו בה, עודנה זו שניתנה לה בידי יוצר המונח, מרדכי מרטין בובר: "בשם 'מלה מנחה' מציינים אנו מלה או שורש לשוני, החוזרים בתוך טכסט או רצף-טכסטים או מסכת-טכסטים חזרה רבת-משמעות: המתחקה על חזרות אלה – משמעות אחת של הטכסטים מתפענחת או מתבהרת לפניו, או, מכל מקום, מתגלית לו ביתר שאת"¹. לצד המיון הפנימי של התופעה הכלול בהגדרה – על פי המרחק הטקסטואלי בין הופעותיה החוזרות של המילה המנחה, יש חשיבות גם למיון אחר שלה, על פי תדירות הופעת המילה החוזרת. במאמר שפרסמתי לאחרונה בכתב העת הזה² הצעתי לשם כך את המינוח "המילה המנחה התדירה" ו"המילה המנחה הנדירה". וכך הצגתי את שני המונחים:

במיון המילים המנחות על פי תדירות הופעתן נקרא לסוג האחד "המילה המנחה התדירה", כלומר כמות הופעתה של המילה מושכת את תשומת לבו של הקורא, והוא נותן דעתו לחפש משמעות לחזרותיה התכופות של המילה, בדרך כלל על פני רצף טקסט קטן. ואילו הסוג השני, שאותו נכנה "המילה המנחה הנדירה", כוחו לא בכמותו אלא ב**איכותו**; דהיינו, מילה נדירה מופיעה במקום אחד, והקורא נזכר שהוא כבר נתקל בה במקום אחר. נדירות זו גורמת לו להתייחס אל שתי ההופעות כאחת ולנסות לחפש משמעות המעניקה פשר לקישור הנוצר בין שני מקומות הופעתה.³

* בהכנת המחקר שביסוד המאמר נסתייעתי בתרומתה הנדיבה של קרן "בית שלום", ותודתי נתונה לה. בזכותה התאפשר לי להסתייע בעוזר המחקר מר אמתי שוה, ואני מודה לו על מלאכתו המשובחת באיסוף הנתונים של הביאור לשירי המעלות ובניתוחם.

1 מ"מ בובר, 'סיגנון המלה-המנחה בסיפורי התורה', **דרכו של מקרא: עיונים בדפוסי-סגנון במקרא**, ירושלים תשכ"ד (תשל"ח), עמ' 284.

2 ע' פריש, 'פרק נוסף במשנת נחמה: המילה המנחה', **מגדים** נז, תשע"ח, עמ' 101-124.

3 שם, עמ' 102.

ועוד הצגתי שם סוג שלישי של מילים מנחות, "המילה המנחה המורכבת":

לצד שתי דרכי ההופעה העיקריות מצויה דרך הופעה שלישית, המורכבת משילוב של שתי קודמותיה: שני טקסטים מלוכדים מכוח מילה מנחה החוזרת ונשנית בהם הרבה, ושניהם מתקשרים זה לזה מכוח העובדה שמדובר באותה מילה מנחה.⁴

במאמר זה בכוונתי להציג ולנתח את הופעת המילה המנחה בכתביתו הפרשנית של פרשן המקרא. לא מדובר בחשיפת הפרשן את התופעה בפסוקי המקרא, אלא בהימצאותה בחלקתו הפרטית, בכתביתו הפרשנית. המפרש הנדון הוא ר' יוסף חיון (לקמן: ר"ח), מנהיג קהילת יהודי ליסבון במחצית השנייה של המאה החמש עשרה, תלמידו של ר' יצחק קנפנטון, וכנראה מורו של ר' יצחק אברבנאל.⁵ באפיינו את דרכו הפרשנית של ר"ח קבע גרוס: "שלמות, יסודיות ושיטתיות, כל המאפיינים הללו מונחים ביסוד פירושו של חיון, והדבר ניכר מכל זווית ראייה, למן ההקדמות לסוגיה... ועד פירושו לפסוקים ולמלים".⁶ בהמשך דיונו הוסיף, שכמוטיב העיקרי והמיוחד ביצירתו הפרשנית של ר"ח היה בוחר ב"דבקותו בעיקרון השולל את המונח הפרשני המכונה 'כפל עניין במלים שונות', והתמדתו בכך".⁷ אליצור הסיט את המוקד משלילת מילים נרדפות לשלילת חזרה עניינית בפסוק, וכלשונו: "חיון אינו שולל סינונימיה, אלא חזרה כפולה ו'מיותרת' על אותן 'עניין', אפילו אם נבחרו 'מילות אחרות'.⁸

את קיומה של התופעה הספרותית הנדונה במאמר הזה הצגתי לראשונה בהרצאה על פרשנותו של ר"ח למזמור ב' בתהלים, ובה ניסיתי להוכיח עד כמה התופעה בולטת לכל אורך ביאורו לאותו מזמור.⁹ שם לקוחה המילה המנחה מלשון המזמור, "על ה' ועל משיחו" (פס' ב),

4 שם, עמ' 103; וראו עוד בעמ' 104.

5 ראו עליו: א' גרוס, ר' יוסף בן אברהם חיון: מנהיג קהילת ליסבון ויצירתו, רמת-גן תשנ"ג; א' שושנה ומ"א צפור, פירוש לספר יחזקאל לרבנו יוסף ב"ר אברהם חיון הנשיא, ירושלים תשס"ו, א, "מבוא", עמ' 13-62; י' קאפח, הפרוש לתהלים של רבי יוסף ב"ר אברהם חיון: ניתוח הדרך הפרשנית, בצירוף מהדורה מדעית מבוארת של מבחר מזמורים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשע"א; י' אליצור, שיטתו הפרשנית של ר' יוסף חיון בפירושו למקרא, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשע"ה; י' קאפח, פירוש לתהלים לרבנו יוסף חיון, ירושלים תשע"ו, "מבוא", עמ' 1-23; A. Gross, 'Hayyun', *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, 11, Berlin and Boston 2015, cols. 434-435. תודתי נתונה לכל מי שקדמוני בחקר שיטתו הפרשנית של ר"ח, והפירות הטובים של מחקריהם שימשו לי נקודת מוצא יעילה וגם משענת איתנה.

6 גרוס (לעיל, הערה 5), עמ' 47.

7 שם, עמ' 66.

8 אליצור (לעיל, הערה 5), עמ' 111; ועיינו: עמ' 108-115; והשוו: קאפח, עבודת ד"ר (לעיל, הערה 5), עמ' 148-150.

9 ע' פריש, 'לדרכו של ר' יוסף חיון בפרשנותו לתהלים (לאור פירושו למזמור ב')', הרצאה בכנס הבין-לאומי "יהודי פורטוגל והתפוצה היהודית ספרדית-פורטוגלית", אוניברסיטת פורטו, י"ט בתמוז תשע"ח

והיא חוזרת בביאורו לפסוקים ג, ד, יא ו-יב, ומשמשת יסוד למוטיב החוזר לכל אורך ביאורו למזמור - יחס העמים לה' ולמלך ישראל. משמעותית במיוחד נקטת המונח "משיחי" בביאורו לפס' ו ("עתה יפרש מה שידבר אליהם: איך תחשבו לבטל מלכות משיחי..."), אף שבפסוק זה מנהיג ישראל מכונה "מלכי" ("וְאֶנִּי נִסְכְּתִי מִלְכֵי עַל צִיּוֹן הָרַקְדָּשִׁי"). המרת "מלכי" שבכתוב ב"משיחי" נובעת ככל הנראה מנאמנותו של רי"ח למילה המנחה החוזרת לאורך ביאורו למזמור.

המאמר הנוכחי, המשקף את ממצאיו של מחקר חדש, מיועד להצביע על כך שלא מדובר במקרה חד-פעמי אלא במאפיין מובהק של פרשנות רי"ח, לכל הפחות בספר תהלים. תחילה תוצגה שלוש דוגמאות מרחבי פרשנותו לספר השלם, ולאחר מכן יסקרו וינתחו ממצאי הבדיקה השיטתית של פרשנותו לשירי המעלות (מזמורים ק"כ-קל"ד). בין שני החלקים האלה נדון בקצרה ברכיב מסוים של ביאורו ובחשיבותו לנושא הנדון.

המאמר מבקש אפוא לתרום בראש ובראשונה לחקר פרשנותו של ר' יוסף חיון בהצביעו על תופעה בכתובתו הפרשנית שלא אובחנה עד כה.¹⁰ כמו כן הוא אמור לתרום תרומה משנית לחקר המילה המנחה בהדגימו את השימוש בה מחוץ למקרא, במקרה זה - בכתובתו של פרשן המקרא, וכן הוא אמור לתרום תרומה מסוימת להבנתם של מזמורי תהלים אחדים.

ב. שלוש דוגמאות פותחות

נעיין בביאוריו של רי"ח לשלושה מזמורים שונים בספר, ובאמצעותם נבקש להתרשם מן התופעה המדוברת. עיוננו בדוגמה הראשונה יהיה ארוך ומפורט, אך קצר המצע מלהאריך כך גם בשתי הדוגמאות האחרות, ובהן יוצג הממצא בקצרה.

1. מזמור ג': רב"ב ויש"ע

שני שורשים בולטים בהופעתם החוזרת ונשנית לאורך ביאורו של רי"ח למזמור ג', מזמור שעל פי הכתובת שבראשו אמרו דוד "בברחו מפני אבשלום בנו", והם השורשים רב"ב ויש"ע.¹¹

(2 ביולי 2018). הכנס נערך מטעם מרכז דהאן שבאוניברסיטת בר-אילן, המכללה האקדמית אשקלון ואוניברסיטאות ליסבון ופורטו. לנוסח מורחב ומעודכן של ההרצאה ראו: 'לדרכו הפרשנית של ר' יוסף חיון - לאור פירושו למזמור ב' בתהלים', אורשת י [בדפוס].

10 האם מדובר בחזרה אקראית של מילים או במעשה מכוון של הכותב? בכך נדון בפרק ה של המאמר: "סיכום הממצאים ומסקנות", רק לאחר שנתוודע לממצאים שיועלו לאורך המאמר.

11 ניתן לציין שורשים נוספים, כגון צר"ר, אך בדוגמאות פותחות אלה המטרה אינה לסקור את כל המילים המנחות שניתן לזהות בביאור המזמור, אלא להצביע על עצם קיום התופעה תוך הצגת דוגמאותיה הבולטות. אשר לצר"ר ניתן לציין, שעל אף 11 הופעותיו (והן כמחצית מהופעותיהם של שני השורשים הנדונים, רב"ב ויש"ע, אשר מופיעים 23 ו-20 פעמים) בביאורו של רי"ח למזמורנו, 9 מהן מצויות בפסוק

רב"ב בולט בהופעותיו בביאור פס' ב (11 מופעים)¹², פסוק שבו כבר בלשון הכתוב נזכר השורש פעמיים: "מה רבו... רבים קמים עלי", ועוד הוא מופיע פעמיים בביאור פס' ג וארבע פעמים בביאור פס' ז - שני פסוקים שגם בלשונותיהם מצוי השורש. אולם השורש מופיע עוד שש פעמים בביאורי ארבעה פסוקים נוספים, שבהם אין הוא מופיע בלשון הכתוב: שלוש פעמים בפס' ו, ועוד פעם אחת בכל אחד מן הפסוקים א, ה, ח. סך הכול מופיע השורש בביאור המזמור 23 פעמים. ניכר שריבוי ההופעות מצוי בביאורם של פסוקים שבלשונם מצוי השורש, אך ראינו שהתופעה קיימת גם מחוץ להם. בסופו של דבר, השורש מופיע בשלושה עניינים שונים בביאור המזמור: א) כמות (ולדעת רי"ח: גם איכות) הלוחמים במחנה דוד מול מחנה בנו המורד (אבשלום; ב) הניסיון המוכח - ה' נענה לקריאת דוד אליו להושיעו;¹³ ג) הסבל שעבר על דוד בחייו - ריבוי הצרות. חיבור שלושת ההקשרים הללו מציג את אמונת דוד בהצלת ה' אותו, למרות מצבו הלא פשוט, וזאת תוך הסתמכות על מה שקרה בעבר¹⁴ (דבר המבוטא בצורה הברורה ביותר בהקשר השני).

באשר לעניין הכמותי קיימת לכאורה סתירה בין שתי הערכות שונות של רי"ח בביאוריו למזמור. בביאורו לפס' א הוא מביא את דברי חז"ל: "שמח כי ראה כי רוב ישראל והסנהדרין והשרים היו עמו ועושים רצונו"¹⁵, כלומר דוד נהנה מתמיכת רוב העם (וגם ההנהגה הרוחנית והפקידותית). אולם בהמשך דבריו משתקפת תפיסה הפוכה. לפי דבריו בפס' ב: "והקדים כי צריו רבים בכמות ובאיכות", ובפרט בפס' ז: "אע"פ שהלוחמים עלי הם רבבות עם ולפי מנהג

אחד, פס' ג (הנפתח בתיבות "ה', מה רבו צרי").

12 בספירה זו נכללות כל הופעות השורש בביאורו לפסוק, כולל הופעות השורש בלשון הכתוב המשמש כד"ה, הופעותיו בפסוקים ממקומות אחרים המובאים כראיה לביאור מסוים וכן גם מופעים שאין להם מקור במקרא אלא הם מלשונו המקורית של רי"ח.

13 הניסיון המוכח מתבטא במילים "פעמים רבות": "אקרא להצילני עתה מצרה זו וזה כי כבר נסיתי זה פעמים רבות והועילני" (פס' ה), "כבר קרהו פעמים רבות שהיה במדרגת הישן שינה שקועה מושכב על מטתו כאבן דומם נעדר החושים בוטל מהתנועה וזה רמז לצרות רבות שעברו עליו ואח"כ באמצעות עזר השם שסמכהו הקיץ משנתו - משל להצלה שהצילו" (פס' ו), "כי הכית את כל אויבי לחי פעמים רבות" (פס' ח). ביאוריו של רי"ח מצוטטים במאמר על פי מהדורת קאפח (לעיל, הערה 5), תוך שני שינויים: פתיחת ראשי תיבות וקיצורים, כתיבת שם ה' כמקובל (במקום בשתי יו"דיו).

14 כך בחיבור שני המופעים של מוטיב הצרות הרבות: תחילה תיאור המצוקה - "יאמר מה רבו צרותי מלפנים, כי לא שקטתי מנעורי ועתה לעת זקנתי שחשבתי לנוח מצרותי **רבים קמים עלי**" (פס' ב), ולבסוף - הסתמכות על העבר כתקווה להצלה גם בהווה - "וזה רמז לצרות רבות שעברו עליו ואח"כ באמצעות עזר השם שסמכהו הקיץ משנתו - משל להצלה שהצילו, וכך יהיה גם עתה" (פס' ו).

15 דברי רי"ח אינם ציטוט של המקור המדרשי (מדרש תהלים ג, מהד' בובר עמ' 34-35), אלא פרפראזה שלו. אמנם בהקשר זה נזכרים שם רק הסנהדרין ("הכרתי והפלתי") ועבדי דוד. יש להרהר, מניין הגיע רי"ח לקביעתו יוצרת הסתירה, שלפי חז"ל "רוב ישראל" היו עם דוד. רש"י ור' מנחם המאירי מזכירים גם הם דרשה זו, אך אין בדבריהם זכר לעניין של "רוב ישראל".

העולם הרבים נוצחים המועטים, ואמ' זה כי רוב ישראל היו עם אבשלום", רוב העם תומכים דווקא באבשלום המורד. נראה שזה מתח בין הבאת המדרש (וליתר דיוק: הבנתו את המדרש), המבקש לבאר את השימוש במונח "מזמור", אשר נתפס במדרש כבעל קונוטציה חיובית משמחת,¹⁶ לבין הבנתו העצמית של רי"ח את פשוטו של המזמור.

השורש הבולט השני הוא השורש **יש"ע**. הוא מופיע לאורך ביאורו למזמורנו 20 פעמים: בפסוקים ג (4 פעמים), ד (1), ה (3), ז (1), ח (4), ט (7). נמצא שהחל בפס' ג, שבו הוא נזכר לראשונה במזמור, וכלה בסוף המזמור (פס' ט), הוא מופיע בכל פסוק, פרט לפס' ו. כלומר לאורך שבעה פסוקים, מהופעתו הראשונה של השורש במזמור, הוא מופיע בפרשנותו של רי"ח (גם בפס' ד, ה, ז, שבהם אינו נזכר בגוף המזמור).

בהופעתו הראשונה של השורש במזמורנו, "אין ישועתה לו באלהים" (פס' ג), רואה רי"ח את טיעונו של יריבי דוד, שנזכרו בסיפא של הפסוק הקודם ("רבים קמים עלי"),¹⁷ ולפי פרשנותו הם מנסים לשכנע את המון העם להצטרף למלחמה בדוד. רי"ח יציג התייחסות (גלויה וסמויה) לאמירתם זו לאורך הפסוקים הבאים. לפני שנפרט את ההתייחסויות לטיעון האנטי דודי בהמשך הביאור, נעמוד על הפיתוח התיאולוגי שרי"ח עורך בביאורו לפסוק זה עצמו. הוא מציג את תפיסתם של יריבי דוד: "**אומרים**"¹⁸ בעבורי להמון העם היראים לעמוד כנגדי להלחם,¹⁹ לראותם שהשם לי בעוזרי, אע"פ שהשם הושיעני מלפני [צ"ל: מלפנים],²⁰ ה' לא יושיעני תמיד ונצח, כי לאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא". לפי זה, יריבי דוד מודים בכך שהוא זכה בעבר לעזרת שמים, אך טוענים, שמה שהיה לא בהכרח יחזור, ומושמת בפיהם תגובתו של ר' זירא לחברו רבה, לאחר שנעשה לו נס ושב לחיים.²¹ אולם הטיעון המינימליסטי הזה, שעניינו

16 ראו לדוגמה: "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, מזמור לדוד? קינה לדוד מיבעי ליה!" (ברכות ז ע"ב) – על מזמורנו; "וכי מזמור היה לו לומר? אינו אלא בכייה" (מדרש תהלים עט ג, מהד' בובר עמ' 360) – על מזמור ע"ט ועל מזמורנו. בביאורו למזמור ע"ט רי"ח עצמו שותף להבנה זו, בהציגו את השאלה: "ויש לשאול איך קורא לזה המזמור **מזמור**, והלא קינה הוא".

17 כדי להימנע מכפל העניין (וראו ליד הערה 8), מבחין רי"ח בין "מה רבו צרי" – בכמות, לבין "רבים קמים עלי" – באיכות, והכוונה למנהיגי המרד.

18 תיבת "אומרים" מופיעה **בהדגשה** מכיוון שאימצנו את דרכה של המהדורה להדגיש את "תיבות הפסוק שאותו מבאר רי"ח, המובאות בפירושו" (עמ' 22), ולכן העדפנו לסמן הדגשות שלנו במובאה מן הפירוש באמצעות סימן אחר – קו מתחת למילה.

19 סיטואציה כזו של רצון לגרום להמון העם להצטרף באופן פעיל למלחמה כנגד דוד מופיעה בסיפור המקראי במפורש בעצתו הראשונה של אחיתופל לאבשלום, שתוצאתה תהיה לדבריו: "ושמע כל ישראל כי נבאשת את אביך וחזקו ידי כל אשר אתך" (שמ"ב ט"ז, כא).

20 אני מציע הגהה זו לאור ההקשר וכן הניגוד בזמנים: מלפנים: תיבת "מלפנים" מופיעה כמה שורות לפני כן, בביאור לפס' ב, "מה רבו צרות מלפנים". הצעתי תיקון זה למהדיר הפירוש, הרב ד"ר יוחנן קאפח, והוא קיבלו בהחלט.

21 "רבה ורבי זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי, איבסום, קם רבה שחטיה לרבי זירא. למחר בעי רחמי

אי־הוודאות של העזרה משמים לדוד בעתיד, מוחרף באמצעות ציטוט מאמר חז"ל המציג ביקורת נוקבת שאנשים הטיחו בדוד וטענו, כי בשל חטאיו, **לא ייתכן** שדוד יזכה לברכת שמים. נמשך לעקוב אחר הופעותיו של השורש יש"ע בפירוש המזמור. הפסוק הבא, פס' ד, הוא בקשה אנטיטית של דוד לטיעונם הנזכר של יריביו: "ואתה לא תקיים מה שיאמרו עלי שלא תושיעני, אבל תהיה **מגן בעדי** להצילני". פסוק זה, הנפתח בו' הניגוד: "ואתה ה'", אכן מעוצב בלשון המזמור כהנגדה לדברי יריבי דוד בפס' ג. רי"ח ממשיך את ההנגדה גם בפס' ה, תוך נקיטת השורש יש"ע שלוש פעמים: "וזה הפך האומרים 'אין ישועתה לו באלהים סלה' (פס' ג), כי היא הנותנת, כי אחר שקבל תפילתי תמיד והושיעני, גם עתה יקבלה ויושיעני".²² בניגוד להבחנת יריביו בין מה שהיה לבין מה שיהיה, דוד בצפיית העתיד דווקא מסתמך על ניסיון העבר. את הביטחון המובע בפס' ז, "לא אירא מרבבות עם" וגו', מנתב רי"ח בדיוק לנקודה זו: "כי השם יושיעני מכל זה". גדולתה של אמונה זו מועצמת מכוח הצבעתו של רי"ח על שלוש סיבות המצויות בפסוק, לפי ביאורו, "שראוי לי מפניהן ליירא".²³ מספרם הגדול של יריביו ("רבבות"); איכותם הנמוכה, הגורמת לכך שאינם יכולים להגיע למסקנה הראויה ("עם"); פעילותם - הקפת דוד מכל עבריו ("אשר סביב שתו עלי"). ובכל זאת, כאמור, דוד בטוח בישועת ה'. את ביאורו לפסוק חותם רי"ח בקישורו אל הפסוק הבא: "וכמו שיאמר מיד". מכוח קישור זה של פס' ח ("קומה ה' הושיעני אלהי" וגו') אל הצהרת האמונה של פס' ז, יחד עם אופן התנסחותו של רי"ח בפס' ח - מוקחה אופי הפסוק כבקשה,²⁴ והוא מצטייר יותר כהמשך הצהרת הביטחון בה'.

ואחיי. לשנה אמר ליה: ניתי מר ונעביד סעודת פורים בהדי הדדי! - אמר ליה: לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא" (מגילה ז ע"ב).

22 על המילה המנחה (בסיפור המקראי) המשקפת תפיסות מנוגדות של הדמויות השונות ראו: ע' פריש, 'ניגודי הערכות של דמויות וגילומם באמצעות המלה המנחה שו"ב (שמו"ב ט"ו-כ' ומל"א י"ב)', **בית מקרא** לט, תשנ"ד, עמ' 245-257. לדוגמה נוספת של ניגודי תפיסה (במקרה זה: בין ה' והמספר מזה, לבין יריבי המלך מזה), והיא בשורש יש"ע, כמו במזמורנו, ראו: הנ"ל, 'על השתקפותה של המילה המנחה בתרגומי מקרא לאנגלית', בתוך: ר' כשר ומ' צפור (עורכים), **עיוני מקרא ופרשנות** ו (ספר זיכרון ליהודה קומלוש), רמת-גן תשס"ג, עמ' 245-246 - הדברים מוסבים על הופעות השורש יש"ע בשמ"א ט', טז; י', כז; י"א, ג, ט, יג.

23 זה הנוסח המופיע במהדורה, בהתאם לכ"י אוקספורד-בודליאנה שנקבע כנוסח הפנים, אך בשני עדי הנוסח האחרים, כ"י לונדון ודפוס שאלוניקי רפ"ב, הגרסה היא: "ליירא מפניהם". על עדי הנוסח ראו במבוא שבמהדורת קאפח (לעיל, הערה 5), עמ' 18-20.

24 השוו ביאורו של עמוס חכם בדעת מקרא, **ספר תהלים**, כךך א, ירושלים תשל"ט, עמ' יב: "לאחר שספר על בטחונו בה', פונה אל ה' **בבקשה**" [ההדגשה שלי, ע"פ].

פירוש ר"י חיון – תהלים ג

יב

[ג] רַבִּים אֲמָרִים לְנַפְשִׁי אִין יְשׁוּעָתָה לֹא בְּאַלְהִים קָלָה – מלת סֵלָה – ר"ל לְעוֹלָם, וכן דעת יונתן כי תרגם "וקדוש מהר פארן סלה" (חבקוק ג, ג) – "לעלמין", ולזה הסכימו אנשי כנסת הגדולה באמרם "נצח סלה ועד".⁴ ולמ"ד לַנַּפְשִׁי – בעבור, כלמ"ד "אמרי לי אחי הוא" (בראשית כ, יג). וְלַנַּפְשִׁי – ר"ל לעצמי. יאמר הרבים הזוכרים הקמים עלי, אומרים בעבורי להמון העם היראים לעמוד כנגדי להלחם,⁵ לראותם שהשם לי בעוזי,⁶ אע"פ שהשם הושיעני מלפני, י" לא יושיעני תמיד ונצח, כי לאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא.⁷ ואז"ל (שוח"ט ג, ג) שהיו אומרים: אדם שהרג את אוריה ושכב עם אשתו והפיל ישראל בחרב, אי אפשר שיושיעני השם תמיד ולא יענישנו על זה.

[ד] וְאַתָּה יי' מְגַן בְּעַדִי וּמָרִים רֵאשִׁי – ואתה יי' – ר"ל ואתה לא תקיים מה שיאמרו עלי שלא תושיעני, אבל תהיה מְגַן בְּעַדִי להצילני, וגם תהיה מְגַן בְּבוּדִי שלא ארד מכבודי. ומגן מושך עצמו ואחר עמו.⁷ ולא די שלא ארד מכבודי אלא שתרים כבודי יותר, וזהו ומרים ראשי.⁸

[ה] קוֹלִי אֶל ה' אֶקְרָא וַיַּעֲנֵנִי מִהַר קָדְשׁוֹ קָלָה – יאמר קוֹלִי אֶל יי' אקרא להצילני עתה מצרה זו, וזה כי כבר נסיתי זה פעמים רבות והועילני,⁹ וזה כי כבר עניי השם בקראי אליו סֵלָה ותמיד מהר קדשו – והוא כנוי לשמים ע"ד "מי יעלה בהר יי'" (להלן כד, ג). וזה הפך האומרים "אין ישועתה לו באלהים סלה" (ספוק ג), כי היא הנותנת, כי אחר שקבל תפילתי תמיד והושיעני, גם עתה יקבלה ויושיעני. ואז"ל (שוח"ט יא, ג) דרך סמך על בני הגלות: כי גם עתה שביית המקדש חרב והוא הר לבד, עדיין סגולתו נשארת לענות השם משם המתפללים, ולכן קוֹלִי אֶל יי' אקרא, כי אני מובטח כי יעניי סֵלָה מההר ההוא כי קרוש הוא.

[ו] אֲנִי שִׁכְבְּתִי וְאִישָׁנָה הִקִּיצוּתִי כִּי יי' יִסְמְכֵנִי – מנהג היראים יראה גדולה מאויביהם, שאינם יכולים לשכב על מטתם, ולכן אמ' דוד אני לא כן, אבל שכבתי. ואם לפעמים ישכבו שאר היראים על מטתם לא יוכלו ליישן, ולכן אמ' ואישנה. ולפי שלפעמים מצד המורא הגדול יקרה ליראים שימותו פתאום בנומם וישנו שנת עולם ולא יקיצו,⁸ לכן אמ' ואני לא כן אלא הקיצותי, וכל זה לפי שיי' יִסְמְכֵנִי.

4 מתוך ברכת אהבת עולם, וראה עירובין נד, א. 5 ע"פ תהלים קיח, ז. 6 ע"פ מגילה ז, ב. 7 מגן בעדי ומגן כבודי. 8 ע"פ ירמיהו נא, לט; נא, נג.

1 לעמוד כנגדי להלחם 2 להלחם כנגדי. 3 לעמוד להלחם כנגדי. 4 ראשי ואני הנוחב בני מדי ובי הגדול ול שבעתי כפי כי אמרו כבודי ומרים ראשי הוא לפי שאשר הוא מגן מולתו הוא יותר קטן העוד מבעד בין שמשמתי לו למטרה ולכן אמ' כי אף השם מגן בעדו עם כל זה הוא כבודי וירשת ראשו ע"כ. 5 והועילני 6 סלה 7 ד לחא. 8 יא לבן 9 ולכן.

* צילום הפירוש למזמור ג', מתוך: פירוש לתהלים לרבנו יוסף חיון, מהדורת הרב יוחנן קאפח, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשע"ו, עמ' יב-יג [תודה למהדיר ולהוצאת הספרים על מתן הרשות לפרסם צילום זה]. בצילום זה מסומנות 17 ההופעות הראשונות (מתוך 20) של השורש יש"ע בפירוש המזמור.

פירוש ר"י חזון – תהלים ג יג

או לפי שאמ' "ויענני מהר קדשו סלה" (פסוק ה) מלפנים, יבאר ממשל כי כבר קרהו פעמים רבות שהיה במדרגת הישן שינה שקועה, מושכב על מטתו כאבן דומס⁹ נעדר החושים בוטל מהתנועה – וזה רמו לצרות רבות שעברו עליו, ואח"כ באמצעות עזר השם שסמכהו הקיץ משנתו – משל להצלה שהצילו, וכך יהיה גם עתה. וזה אמרו "לא אירא מרבבות עם וגו'¹⁰" (פסוק ו).

[ז] **לֹא אִירָא מִרְבָּבוֹת עִם אֲשֶׁר סָבִיב שְׁתוּ עָלַי – שְׁתוּ – נִלְחַמְנוּ, כְּמוֹ "שְׁתוּ שְׁתוּ הַשְּׁעָרָה"** (ישעיהו כב, ז). אמ' "אע"פ שהלוחמים עלי הם רבבות עם, ולפי מנהג העולם הרבים נוצחים המועטים, ו' ואמ' זה כי רוב ישראל היו עם אבשלום; והם עם – ר"ל שאינם משכילים וחכמים להבין ולהשכיל¹¹ מה שראוי; והם מקיפים אותי מכל סביבי ולא יניחו לי מקום לברוח בו. ואלה ג' סבות שראוי לי מפניהן ליירא, עכ"ז **לֹא אִירָא מִזֶּה**, ו' כי השם יושיעני מכל זה וכמו שיאמר מיד.

[ח] **קוֹמָה יי' הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהֵי בֵי הַבַּיִת אֵת כָּל אוֹיְבֵי לְחֵי שְׁנֵי רִשְׁעִים שִׁבְרֵת – וְכִלְלִי** אמרו: כי כל קומה שבזה הספר מלרע, בר מן חד והוא "קומה לעזרתי" (תהלים לה, ב).¹² ומדרך הכתי' לכלול השם בכח הפעל¹³ כמו "כי תקראנה מלחמה" (שמות א, י) – ר"ל "קורות מלחמה" כדעת בן עזרא¹⁴ ו"ל,¹⁵ וכן בי"ב **הַכִּית אֵת כָּל אוֹיְבֵי לְחֵי** – מכת לחי. ¹² ואמ' קומה, ע"ד הגבור הרוצה להלחם. ואמ' שיקום יושיענו מצד מדת רחמיו, וזהו יי'; וגם מצד היותו אלהיו אשר יעבדנו, ומחוק הנעבד להציל העובד אותו; וגם לסבה הג' – כי כבר הוא מורגל להצילו ולא יעזוב מנהגו הטוב, ע"ד "עזרנו אלהי יושיענו" (להלן עט, ט) – ר"ל אחר שאתה מורגל להושיענו. וזהו בי הכית את כָּל אוֹיְבֵי מַכֵּת לחי פעמים רבות. והזכיר מכה זו, כי היא מכת בויון.¹³ וכן שני¹⁴ רשעים שברת, הרוצים לנשכני בהם.

[ט] **לִי יי' הַיְשׁוּעָה עַל עֲמָךְ בְּרִבְתְּךָ סָלַח – יִרְצָה וְכֹאשֶׁר תוֹשִׁיעֵנִי, חֲלִילָה לִי לֹמַי "וְתוֹשַׁע לִי זִרְעִי"** (ישעיהו סג, ה), אבל אורך ואומ' יי' הַיְשׁוּעָה. ולא אני לכדי, אלא

9 ע"פ חבקוק ב, יט. כל אויבי לחי – כי הכית את כל אויבי מכת לחי (הכית – מכת).

10 מובא אצל רדיק באן. 11 כיכ ראביע באן ובפירושו בספר שמות. 12 דרך המקרא לכלול בפועל את שם העצם, כדרך "כי תקראנה מלחמה" – כי תקראנה קורות מלחמה (תקראנה – קורות), "כי הכית את

יב וכך יהיה גם עתה וזה אמרו לא אירא מרבבות עם וגו' ד ליתא. יג אמ' ד ליתא. יד המיעוט ל המעטים. טו ולהשכיל ד להשכיל. טז מפנין לירא ל ד לירא מפניהם. יז מזה ד מהם מזה יח וכלל א בכלל. ד ככלל ים הפעל ד הפעל. כ בן עזרא ל הראביע. ד ין עזרא. כא ב"ן ד ליתא. כב תנ"ן ל ג'. כג שני' ל שני.

רי"ח נותן דעתו להופעתם של שני שמות אלוהיים משני עבריו של הפועל "הושיעני": "קומה ה' הושיעני אלהי", ולאורם הוא מוצא בכתוב שילוב של מידת הרחמים ומידת הדין. שתי מידות אלה עומדות בבסיסן של שתי סיבות להצלתו הצפויה של דוד: א) "ואמר שיקום ויושיענו מצד מדת רחמיו"; ב) "וגם מצד היותו אלהי אשר יעבדנו, ומחך הנעבד להציל העובד אותו". לשתי אלה מוסיף רי"ח סיבה שלישית: "כי כבר הוא מורגל להצילו ולא יעזוב מנהגו הטוב ע"ד [=על דרך] 'עזרנו אלהי ישענו' (להלן ע"ט, ט) - ר"ל אחר שאתה מורגל להושיענו". יושם לב להופעת השורש יש"ע שלוש פעמים בהצגת הסיבות (פעם אחת בסיבה הראשונה, ופעמיים בסיבה השלישית). ייתכן שהצגת שלוש הסיבות להצלה ניצבת בהנגדה אל שלוש הסיבות הפוטנציאליות ליראה מפני האויב שפורטו בפסוק הקודם.

הושעת ה' את דוד היא בניגוד לדברי יריביו (לפני בוא התשועה), שה' נָטְשׁוּ ולא יושיע אותו, ובכך דנו עד כה. כמו כן היא ניצבת גם בניגוד לתפיסה שלא תייחס לה' את התשועה (לאחר שתתחולל), תפיסה שמשמעותה בפועל היא נטישת הדובר את האמונה בהשגחת ה' עליו. הנגדה שנייה זו מפתח רי"ח בביאורו לפסוק האחרון במזמור, פס' ט: "**לה' הישועה**... ירצה וכאשר תושיעני, חלילה לי לומר 'ותושע לי זרעי' (ישעיהו ס"ג, ה), אבל אודך ואומר **לה' הישועה**". מאלפת בחירת הפסוק להמחשת התפיסה המתעלמת מסייעתא דשמיא. היינו מצפים למצוא פסוק המבטא בעליל תפיסה זו, כגון: "וְאָמַרְתָּ בְּלִבְבְּךָ פְּחִי וְנֶעְצָם יְדֵי עֲשֵׂה לִי אֵת הַחֵיל הַזֶּה" (דברים ח', יז) או "פֶּן יֹאמְרוּ יְדָנוּ כָּמָה וְלֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת" (שם ל"ב, כז). במקומם מביא רי"ח את הפסוק "ותושע לי זרעי", פסוק שבמקורו הוא דבר ה' על עצמו, וכיצד זה ייהפך לשמש ראיה לאמירה כופרנית?! אין זאת אלא שכה היה חשוב לרי"ח להביא כתוב שבו מופיע השורש יש"ע עצמו, עד ששיקול זה גבר על הקשרו של הפסוק.

ראוי לציין שהשורש יש"ע אובחן כמילה מנחה גם במזמור עצמו. מאיר וייס עמד על מרכזיותו של השורש יש"ע במזמור זה, כמציינן את "הדיאגראמה הנפשית של המזמור, שנקודותיה הן צורות שונות של אותו שורש: יש"ע". הופעתו הראשונה של השורש, בפס' ג, "אין ישועתה לו" היא, כלשונו, "תיאור המצב של העדר הישועה", בעקבותיה באה הבקשה - הקריאה "הושיעני" (פס' ח), ולבסוף מופיעה "הוודאות הרוננת: 'לה' הישועה" (ט)²⁵.

2. מזמור ו': רפ"א וחל"י

זוג מילים מנוגדות משמש מילה מנחה²⁶ לאורך ביאורו של רי"ח למזמור ו': השורשים רפ"א וחל"י. השורש רפ"א מופיע בו 13 פעמים, בכתובים אלו: א -1, ג -5, ד -2, ה -1, ו -1, ז -1, ח -1.

25 מ' וייס, **מקראות כוונתם: לקט מאמרים**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 138.

26 לצמד של מילים מנחות מנוגדות ראו: א' סמט, **פרקי אליהו**, ירושלים תשס"ג, עמ' 458-459 (בלשונו: "צמד הפכים מנחה"); לצמד מילים מנחות (לאו דווקא מנוגדות) ראו: ע' פריש, 'רא"ה ושמ"ע' כצמד מילים מנחות', **דברי הקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות**, חטיבה א: **המקרא ועולמו**, ירושלים

יא - 1. בביאורו לאורך פסוקי המזמור הוא נעדר רק בפסוקים ב, ז, ח, י. השורש **חל"י** מופיע בו (במובן של מחלה) 10 פעמים, בפסוקים: א-1, ג-3, ד-1, ה-2, ז-2, יא-1, ועוד פעם אחת במשמע שונה: "מחלה פניך" (פס' ה). בניגוד למזמור הקודם, שבו המילים המנחות של רי"ח הן מילים המופיעות במזמור, ואחת מהן (יש"ע) אף נתפסה במחקר כמילה מנחה, במזמור ו' השורש חל"י אינו מופיע כלל, והמילה המנחה השנייה, השורש רפ"א, מצויה במזמור פעם אחת בלבד ("רפאני" [פס' ג]).

זוג הניגודים מציג למעשה בעיה ופתרונה: מצבו הקשה של המתפלל ושאיפתו להיחלץ ממצבו הבעייתי; וכך מציין רי"ח כבר בתחילת ביאורו למזמור: "זה המזמור חברו דוד בהיותו חולה, להתפלל להשם שירפאהו" (פס' א). שני השורשים שבים ומופיעים ברצף עוד פעמיים בביאוריו למזמור: "יאמר חנני ה' ורפאני מחליי" (פס' ג); "כאשר יראו... ורפאני מחליי" (פס' יא), בפסוק האחרון של המזמור. כאמור, המילים המנחות הללו משמשות להצגת הבעיה ופתרונה, כאשר בדרך כלל חל"י מציג את הבעיה, ורפ"א את הפתרון המבוקש. בהג' (וריאציה) מסוים מופיע השורש רפ"א, כאשר במסגרת בקשת הפתרון ("יאמר חנני ה' ורפאני מחליי") שם רי"ח בפי דוד המתפלל את ההכרזה בדבר בלעדיות יכולתו של רופא כל בשר: "כי אין יכולת ברופא אחר לרפאני זולתך, כי אני כמת ובטל מן העולם" (פס' ג). בהיגד זה השורש רפ"א מציין אפוא את היכולת ולא את עצם הבקשה, אך הוא משרת בהנמקת הבקשה. שינוי של ממש בהקשרו של רפ"א יש בשני היגדים שבהם הוא כביכול מחליף את תפקודו עם בן-זוגו, חל"י, ומשמש דווקא בהצגת הבעיה: "עד מתי תתאחר לרפאני?" (פס' ד) - השאלה שזועק דוד ממעמקי נפשו אל ה', ובפסוק הבא היא כבר הופכת לתיאור מצב שלילי: "הנה אתה ברחוק ממני אחר שלא תרפאני, ולכן אני מחלה פניך שתשוב אלי" וכו' (פס' ה). בהיגד זה נשמעת גם הבעיה התיאולוגית, הנובעת מתוך הבעיה האישית הפיזית - התרחקותו של ה' מן המתפלל. ועוד מופיע רפ"א בהקשר של הבעיה החברתית: "יאמר כנגד צורריו הנזכרים הבאים לבקרו... ואתם מתפללים שלא אתרפא" (פס' ט).²⁷ היפוך דומה קורה פעם אחת בשורש חל"י, במופע

תשנ"ט, עמ' 89-98; י' גרוסמן, **גלוי ומוצפן: על כמה מדרכי העיצוב של הסיפור המקראי**, תל אביב 2015, עמ' 146-151.

27 הפסוק האחרון של המזמור, "יִבְשׁוּ וַיִּבְהֲלוּ מֵאֵד כָּל אֹיְבֵי יִשְׁבּוּ וַיִּבְשׁוּ רַגְעַ" (פס' יא), מתאר את פתרון הבעיה החברתית לבדה, אך בביאורו משכיל רי"ח לתאר מצב שבו נפתרות גם שתי הבעיות הנוספות: הוא פותח במילים "כאשר יראו אויבי, שקבל, 'שמע ה' תחנת' (פס' ז) ורפאני מחליי" - בזאת הוא משלב את המישור האישי-פיזי עם המישור התיאולוגי, ואז "יבשו ויבהלו מאד". הוא מציין (בעקבות ראב"ע) ש"יבהלו" המוסב על אויביו הוא היפוכה של המצוקה שבה היה: "ונפשי נבהלה מאד" (פס' ד). ל"ישבו יבשו רגע" הוא מציג שני הסברים: א) בושע מתמדת ("ישבו יבשו כל רגע"); ב) בשם "ויש אומרים" הוא מביא הסבר חלופי (של ראב"ע ורד"ק): "ישבו אלי להשלים עמי, וברגע ההוא יבשו". ראוי לציין שבהקדמתו לתהלים מציין רי"ח שעמדו לפניו רק פירושיהם של רש"י, ראב"ע ורד"ק ותרגום תהלים (מהד' קאפח [לעיל, הערה 5], עמ' 35).

האחד שלו שלא במשמע של חולי, ושם הוא מתפקד כאמצעי לפתרון הבעיה. מדובר במובאה מביאור פסוק ה, שבה רפ"א מופיע בלשון שלילה ("שלא תרפאני"): "ולכן אני מחלה פניך". במחלוקת הפרשנית בדבר אופי הצרה המתוארת במזמור – מחלה או אויבים²⁸ – עמדת רי"ח היא חד-משמעית: מחלה, שאיבי דוד מייחלים כי לא יתרפא ממנה. גם את הפועל "הושיעני" (פס' ה), אשר בנייתו למזמור ג' בלט בהקשרו הצבאי, מפרש רי"ח במזמורו במונח רפואי: "הושיעני מחליי". מסתבר שהשורשים חל"י ורפ"א כמילים מנחות בביאורו של רי"ח למזמורנו מהווים המחשה טקסטואלית להכרעתו הפרשנית, שהצרה שברקע המזמור היא מחלה.

3. מזמור נ"א: עוון וכפ"ר

גם בביאור מזמור זה, שאורכו 21 פסוקים, יש שתי מילים מנחות, והן מתפקדות כעין זוג, וליתר דיוק: אחת מהן מופיעה הרבה גם כשהיא לעצמה, אך רעותה מופיעה בדרך כלל דווקא עמה. המילה הראשונה היא "עוון". היא מופיעה בביאור 35 פעמים, בפסוקים: א-ב, 2, ד - 3, ה - 2, 1 - 1, 1 - ח - 12, ט - 4, י - 2, יא - 3, טו - 1, יח - יט - 3, כ-כא - 2. מילה מנחה זו פרושה אפוא לאורך המזמור כולו, עם ריכוז בולט בקטע אחד - פס' ז-ח. ראוי לציין, שהמילה מופיעה בלשון המזמור עצמו 3 פעמים ("מעוני" [פס' ד], "בעון" [פס' ז], "עונתי" [פס' יא]). ואילו המילה המנחה השנייה, השורש כפ"ר, אינה מצויה כלל בלשון המזמור, ובביאור היא מופיעה 9 פעמים,²⁹ בפסוקים אלו: א-ב, ה, ו, ח-ז, ט, י, יח-יט (פעם אחת בכל אחד מהם, פרט לפס' ו ולפס' ז-ח, שבהם היא מופיעה פעמיים). ברוב הופעותיו (6 מתוך 9) נצמד השורש כפ"ר

28 נטיית המפרשים המסורתיים וגם החדשים היא להגדיר את הצרה כמחלה, ראו לדוגמה: "חברו דוד בחלותו ויחי מחליו" (ראב"ע, לפס' ב) [אך הוא מוסיף גם אופציה שנייה: "או היה דרך נבואה על ישראל, שהן בגלות כמו חולים"]. וייס מסכם: "במחקר המדעי רואים במזמור קינת-יחיד, בדרך-כלל של חולה" (מ' וייס, **אמונות ודעות במזמורי תהלים**, ירושלים תשס"א, עמ' 31). אחד החוקרים אף קבע את סוגתו של המזמור כ-"psalm of sickness" (P. C. Craigie, *Psalms 1-50* [WBC], Waco 1983, p. 91). מאידך גיסא, בדברי ר' ישעיה מטרנאי (בביאורו לפס' ב), "תפילה זו התפלל דוד על אויביו", משתקפת התפיסה האחרת, וכן גם דעת מאיר וייס עצמו, ש"המלים במזמורנו המשמשות יסוד לתפיסה הרווחת שבמחלה מדובר, הן ביטויים ציוריים לצער שהאויבים גורמים" (שם, עמ' 37). יש מתלבטים, וכך ויזר: לא ניתן לקבוע אם המזמור משקף מחלה אמיתית או שמדובר בלשון פיגורטיבית, המבטאת בלשון מטאפורית את הסבל הנגרם בידי אויבו. ולבסוף הוא מעלה את האפשרות ששני ההסברים מכוונים (ראו: A. Weiser, *The Psalms: A Commentary* [OTL; translated by H. Hartwell], London 1962, p. 130). תפיסה כזו, שהצרה היא מחלה וגם אויבים, העלה כבר מלבי"ם, והוא קובע (בביאורו לפס' א): "... עד שהמזמור בכללו ידבר על שני מיני האויבים המכתירים את האדם".

29 בתוך אנו כוללים גם הופעה אחת שלא במשמע המדובר, "וכופר ההשגחה" (פס' ז-ח), לפי שהמילה המנחה מיוסדת על הצליל הדומה ולא על המשמע הזהה.

ל"עון": "המזמור הזה חברו דוד... שיכפר לו עון בת שבע" (פס' א), "ראוי לך שתכפר עונותי" (פס' ה), "ראוי לך שתכפר עוני" (פס' ז-ח), "והוא משל לכפרת העון" (פס' ט), "כי בכפרת עונו תשמח נפשו מאד" (פס' י), "לכפר על עוני באמצעותה" (פס' יח-יט). רק פעמיים מופיע השורש כפ"ר, כשהוא במשמע של כפרה, שלא במסגרת הצמד: "שאתה מכפר השבים אליך... וכפרני" (פס' ו). ובכתוב האחר שבו כפ"ר אינו מופיע לצד "עון" הוא בכלל משמש במשמע שונה (כפירה ולא כפרה): "וכופר ההשגחה" (פס' ז-ח). מילים מנחות אלה מאוששות, בלשון המזמור וגם בביאור, באמצעות סדרת מילים מהשדה הסמנטי של החטא ושל ההיטהרות ממנו. בהופעת המילים המנחות בביאור מזמורנו יש אפוא תופעה דומה לזו שראינו בביאור מזמור ו' – הופעתם הסמוכה של שתי המילים ברצף, כאשר האחת היא פתרון הבעיה המוצגת ברעותה. אולם במזמורנו קיים פער ניכר בין מספר ההופעות של שתי המילים, וגם אופייה של המילה הנפוצה משתנה – במזמור ו' הייתה זו מילת התיקון (רפ"א), ואילו בנ"א המילה המנחה הנפוצה היא זו המתארת את הבעיה (עון).

לאור הכתובת שבראש המזמור, המציגה את הרקע ההיסטורי שלו: "בבוא אליו נתן הנביא כְּאֲשֶׁר בָּא אֶל בֵּית שָׁבַע" (פס' ב), מייחס רי"ח את התיבה "עון" במהלך ביאורו למזמור בעיקר לאירוע זה – "עון אוריה ובת שבע" (כלשונו בביאור פס' יא). עם זאת, בביאורו לפס' יא, שבו מבקש דוד מחיית "כל עונתי", מסביר רי"ח שדוד יוצא בו מהמסגרת המצומצמת של שני החטאים המסוימים האלה, ו"יבקש על כל שאר עונותיו". יש עוד שני הקשרים חריגים של העוון בביאור המזמור: א) בבארו את הכתוב הקשה, "הַן בְּעוֹן חוֹלְלֵי וּבְחַטָּא יִמְתְּנֵי אִמִּי" (פס' ז),³⁰ שבו העוון מוצג כביכול כקודם ללידת דוד, משמשת "עון" דווקא כאחת מ"שני זכויות המגינות עליו, שאין ראוי להענישו כל כך". בעקבות ר' יוסף קמחי (מובא בביאורו של רד"ק בנו) רואה רי"ח בכתוב זה סניגוריה עצמית הטוענת שחטאו נגרם בשל התשוקה הקיימת באדם בירושה מהוריו, שהרי עצם ההולדה מקורה בתשוקה. אך לקראת סוף ביאורו לפסוק הוא מציע ביאור "והיותר נכון", ולפיו הפסוק הוא כבלשון תמיהה, ודוד מכריז בו, שאינו טוען את הטענות הנזכרות להגנתו אלא מודה ומתוודה על חטאו.³¹ ב) בהתמודדות עם שונותם של שני הפסוקים האחרונים של המזמור, כ-כא ("היטיבה ברצונך את ציון... אז תחפץ זבחי צדק" וגו'),³² מבאר אותם רי"ח (בראשון משני הסבריו) על פי שיטת רד"ק, שהם "נבואה עתידה",

30 לסקירה ולדיון במגוון פירושים שהוצעו לפסוק הקשה ראו: מ' וייס, **המקרא כדמותו: שיטת**

האינטרפרטציה הכוללית,³ ירושלים תשמ"ז, עמ' 115-122.

31 בביאור זה הוא מקדים את הסברו הייחודי של מאיר וייס: "אין כאן שום הצטדקות ושום התנצלות, לא תירוץ, לא נימוק, לא הסבר. לא הקטנת חומר העוון, אלא אדרבא, הדגשת גודלו של העוון... הבלטת האחריות האישית" (וייס [לעיל, הערה 30], עמ' 122). מעניין לגלות שהלשון "שום התנצלות" המופיעה שם בדברי וייס, מופיעה כך גם בדברי רי"ח: "ולכן אין לי שום התנצלות, ומפני זה אני מודה ומתודה חטאתי". וייס מזכיר שם את המאירי כמי שכבר פירש כך, ונוכל להוסיף לו את רי"ח.

32 את השונות של שני הפסוקים יכול היה רי"ח למצוא ביחס המנוגד אל הקרבנות המשתקף בהם, כניכר

המתארת את ימות המשיח. המצב הרוחני שישרור באותה תקופה הוא הסיבה לכך ש"אז תחפץ זבחי צדק". בהקשר זה מזכיר רי"ח פעמיים את מושג ה"עון", אך אין זה עווננו האישי של דוד, אלא העוון בכללו, וליתר דיוק: היעדר העוון. לדבריו, הקרבנות אז לא יוקרבו כדי לכפר על עוון קודם, כי בני ישראל לא יחטאו עוד: "כי אז יבוקש עון יהודה וישראל ואיננו". בשני הקשרים אלה, כאמור, תיבת "עון" שוב אינה מצומצמת לחטאו הכפול של דוד המתואר כרקע למזמור, אלא היא מקבלת מובן כולל יותר, והיא מתייחסת למעשי בני ישראל או המין האנושי בכללו.

הופעותיו של השורש כפ"ר לא רק מעטות יותר אלא גם פשוטות יותר. ברובן המכריע הן משמשות בהקשר של בקשת הסליחה ומקדימות את תיבת "עון". הַגֵּן אחד מופיע בפס' ו: "שאתה מכפר השבים אליך"; ויש גם יוצא מן הכלל אחד – הופעת השורש במשמע של כפירה, "וכופר ההשגחה" (פס' ז-ח). כאן משמש השורש בהקשר של הנמקת בקשת הסליחה, שכן דוד מבהיר: "חטאי אינו בדעות". לדברי רי"ח, חטאים רבים נובעים מתוך "אמונה רעה" – כפירה בהשגחת ה', בחינת "אָמַר נָבַל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹהִים הַשְּׁחִיתוּ הַתְּעִיבוּ עֲלֵיָהּ אֵין עֲשֵׂה טוֹב" (י"ד, א); ולכן מטעים דוד, "שלא חטאתי באמונה רעה שהאמנתי, אלא מפני תגבורת היצר".

ג. נא"ם = נוסחת אפיון המזמור וחשיבותה לסוגיית המילים המנחות

בעיוננו במזמורים ו' ונ"א (אך לא במזמור ג') הזכרנו כברך אגב את הופעת המילה המנחה בביאור הפסוק הראשון של המזמור. עתה נבקש להראות שלא מדובר בהופעה אקראית אלא משמעותית. לשם כך עלינו לחשוף רכיב חשוב המופיע בביאורי רי"ח בפסוק הראשון. קודם שרי"ח עובר לבאר את לשונות המזמור הוא נוהג להציג בפתח המזמור תיאור קצר של אופי המזמור. תיאור זה כתוב לרוב תוך שימוש בלשון נוסחתית, ולכן נכנה אותו **נוסחת אפיון המזמור** (ובקיצור: נא"ם).³³ לקבלת תמונה מייצגת על נא"ם נוסף למזמורים שנדונו עד כה עוד חמישה עשר מזמורים רצופים, שירי המעלות, אשר בהם נדון במפורט בפרק הבא של המאמר.

בהנגדה המפורשת בלשון המזמור: "כי לא תחפץ זבח ואתנה" (יח): "אז תחפץ זבחי צדק" (כא). אולם רי"ח בנה את פרשנותו לאור שוני אחר: ההתייחסות שיש בהם אל ירושלים כמקום הקרבת הקרבנות, מיקום שלא נזכר לאורך המזמור, ואשר לדעת ראב"ע ובעקבותיו גם רי"ח, לא נתגלה אלא באחרית מלכות דוד (מתוך הבנה שסיפור רכישת גורן ארונה [שמ"ב כ"ד, יח-כה], החותם את ספר שמואל, אכן התרחש בסוף ימי מלכות דוד).

33 לתיאור קצר זה קרא גרוס "הקדמה" (לצד שימושו של מונח זה גם בהקשר של הספר השלם), ראו: גרוס (לעיל, הערה 5), עמ' 48. גם אליצור (לעיל, הערה 5), עמ' 155) אימץ את המונח "הקדמה" לגבי הנבואות, אולם במזמורי תהלים הוא נוקט את המונח "כותרת" ("הוא מקפיד לתת לכל מזמור שכזה 'כותרת' [עמ' 160]). דומה שקאפח לא ייחד לו מונח קובע, והוא מדבר על "אמירות מתודיות" או "הערות מתודיות" (קאפח, עבודת ד"ר [לעיל, הערה 5], עמ' 85) או רק מתאר את מיקומו: "באופן עקבי הקפיד רי"ח לציין בפתיחת כל מזמור לשם מה נתחבר" (קאפח, מהדורה [לעיל, הערה 5], עמ' 12). ראו

בנא"ם מציין רי"ח בקצרה את דעתו באשר לנושא המזמור (לדוגמה: קכ"ב, קכ"ה), לרקע ההיסטורי לחיבורו (לדוגמה: ג'), לייעוד-תפקידו (לדוגמה: קכ"ד, קכ"ט) או לגבי שני הרכיבים האחרונים גם יחד (לדוגמה: ו', נ"א). במקרים אחדים רי"ח אף מעיר על ההקשר הטקסטואלי – זיקתו של המזמור לקודמו (קכ"א, קכ"ה, קל"ג, קל"ד), לרוב תוך נקיטת נוסחת הפתיחה "אחר ש-"³⁴ את נא"ם הנפתחת בנוסחת הפתיחה "אחר ש-"³⁵ נכנה נא"ם **בהיקף נרחב**, ופתיחה זו תסומן ברשימה דלקמן בסוגריים, כדי להבחין בינה לבין גוף הנא"ם.³⁵

לצד המגוון המסוים במישור **התוכני**, ניכרת האחידות **הסגנונית**: בדרך כלל נפתחת נא"ם במילים "המזמור הזה", ובשירי המעלות בא במקומן: "השיר"³⁶ הזה.³⁷ המשכן הנפוץ (ב-12 מתוך 18 המזמורים הנדונים במאמר) הוא "חברו דוד";³⁸ המשך אחר הוא ללא ציון שם המחבר, אלא: "ידבר/ יספר".³⁹ מתוך קבוצת המיעוט של ששת המזמורים שאין בהם הלשון "חברו דוד", ארבעה מזמורים נפתחים בציון ההקשר הטקסטואלי. מסתבר שפתיחה שונה זו היא כנראה הגורם להיעדר הלשון "חברו דוד", ואין בשוני הסגנוני עדות לתפיסה שונה בדבר מחבר המזמור, מה גם שמזמורים אלה הלוא מוצגים כממשיכים את קודמיהם, וקודמיהם הוצגו כמזמורים שדוד חיברם. אשר לשני המזמורים הנותרים מקבוצת המיעוט – במזמור קכ"ב מזכיר רי"ח את שמו של דוד מיד בתום נא"ם (מיד לאחר "לעלות אליה לרגל" הוא כותב: "יאמ' דוד: שמחתי מאד באומרים לי" וגו'); ואילו במזמור קכ"ו אין רי"ח מזכיר את שמו של דוד.

הנא"ם היא קיום הצהרתו של רי"ח בחתימת הקדמתו לפירוש הספר: "ושערת לבאר בתחלת כל מזמור ומזמור כוונתו הכללית, ואח"כ בכל פסוק ופסוק כוונתו הפרטית מסכמת לכוונה הכוללת. כי כוונת המזמור בכלל, ממה שיעזור מאד להבנת הכוונת הפרטיות אשר

לציין שאליצור (שם) בדונו בהקדמות רי"ח לנבואות, קובע: (ג) תבנית הניסוח ב'הקדמות' תדירות אלו, קבועה, ויש לה שלושה מרכיבים: [1] 'נבואה זו עד (מקום פלוני)...[2] 'היא נבואת...[3] 'אמר: ... (=כאן מתחיל הפירוש המפורט). לא מצאתי שמישהו מהם נקט את המונח 'נוסחה'.

34 כך בשלושת המזמורים האחרונים (מתוך הארבעה) שצוינו כמתייחסים להקשר.
35 בהסברים מקשרים אלה וכן גם במה שנרמז באמצעות מילים מנחות משותפות למזמורים סמוכים (ראו לקמן בהערה 79) יש תרומה של רי"ח לפרשנות הקשרית של הספר. לפרשנות זו ראו לאחרונה: ב' גזונדהייט, 'פסוקי דמרא: יחידה ספרותית ורעיונית על פי פרשנות הקשרית', **מגדים** נד, תשע"ג, עמ' 85-109 (ומאמר ממשך: נה, תשע"ד, עמ' 9-36). בהערה 4 במאמרו הוא מציין את תרומתם החשובה של הוספלד וצנגר לתחום זה (וראו לקמן הערה 56).

36 מכל שירי המעלות רק בביאור מזמור קל"ג לא נוקט רי"ח את המונח "שיר" (אך גם לא מונח חלופי).

37 ובסדר הפוך: "זה המזמור" (ו), "זה השיר" (ק"כ), והשוו: "בזה השיר" (קל"ד).

38 כך במזמורים אלה: ג', ו', נ"א, ק"כ, קכ"ג, קכ"ד, קכ"ז-קל"ב.

39 ידבר: קכ"ב, קכ"ו, קל"ג; יספר: קכ"ה; פועל חריג – יצום: קל"ד; ללא פועל: קכ"א.

בפסוקי המזמור ההוא⁴⁰. בדרך זו הוא מגשים את שיטת הלימוד (אמנם בלימוד התלמוד) של רבו, ר' יצחק קנפנטון: "בתחלת עיוןך יש לך לעבור כל הסוגיא ולדעת כוונתה ולהקיף אותה דרך כלל ואחר כך תחזור לעיין כל פרט ופרט ממנה ולראות מהו הקשר שמקשר אותה".⁴¹ רי"ח לא רק מיישם זאת בלימודו אלא גם משתף את הקורא בדרך לימוד זו. אלה נוסחאות אפיון המזמור בראש כל אחד משמונה עשר המזמורים הנדונים במאמר:

- ג': **המזמור**⁴² הזה חברו דוד כאשר היה בורח מפני אבשלום בנו.
 ו': זה המזמור חברו דוד בהיותו חולה, להתפלל לשם שירפאהו...
 נ"א: המזמור הזה חברו דוד להתפלל בו לשם שיכפר לו עון **בת שבע**, וזהו שהקדים **בבוא אליו** וגו' – ר"ל שהמזמור הזה, וכאמרו **מזמור לדוד**, חברו בבואו **אליו נתן הנביא** בשליחות השם ואמר לו משל הכבשה כמסופר במלכים (שמ"ב יב) והגיד לו אז גודל עונו.
 ק"כ: וזה השיר חברו דוד על אנשי הגלות הזה.⁴³
 קכ"א: השיר הזה הוא נחמה על הקינה ותלונת השיר הקודם.
 קכ"ב: השיר הזה ידבר במעלת ירושלים ותשוקת ישראל לעלות אליה לרגל.
 קכ"ג: השיר הזה חברו דוד שיתפללוהו בני הגלות.
 קכ"ד: השיר הזה חברו דוד שיאמרוהו בני הגלות אחר שיגאלו.
 קכ"ה: (אחר שספר הגאולה העתידה והברכה לשם עליה) יספר עתה בשיר הזה איך תהיה הגאולה היא קיימת לעד, לא ישובו עוד לגלות כמו שגלו אחר הגאולות האחרות.
 קכ"ו: השיר הזה ידבר בשמחת הגאולה העתידה ומעלתה.
 קכ"ז: השיר הזה חברו דוד על ענין שלמה – רצוני על ענין הבית אשר יבנה ועל ענין מלכותו, להורות לו כי בנין הבית וקיומו והעמדת מלכותו תלויים בעזר האל, לא בהשתדלותו.
 קכ"ח: השיר הזה חברו דוד לבאר בו מעלות ירא ה' וטובותיו הנמשכות לו מאתו.
 קכ"ט: השיר הזה חברו דוד להתפלל בו לשם שינצלו ישראל מכל צרותיהם, עד שיאמרו אחרי שיושעו מהצרה זה השיר.
 ק"ל: השיר הזה חברו דוד להתפלל בו לשם שיצילוהו מצרתו. ויבאר בו תנאי התפלה השלימה.

40 רי"ח, תהלים, מהד' קאפח (לעיל, הערה 5), עמ' 36.

41 **דרכי התלמוד לר' יצחק קנפאנטון**, מהדורת י"ש לנגה, ירושלים תשמ"א, סימן א, עמ' 24.

42 מילה זו מופיעה באותיות מודגשות על פי מדיניות המהדיר: "תיבות הפסוק שאותו מבאר רי"ח, המובאות בפירושו, הודגשו, על מנת לסייע ללומד בהבנת הפירוש" (וראו לעיל, הערה 18).

43 נא"ז זו אינה מופיעה מיד בפתיחת מזמור ק"כ, מכיוון שבהיותו הראשון לקבוצת שירי המעלות קודמת לנא"ם הקדמה ארוכה על שירי המעלות.

קל"א: השיר הזה חברו דוד להורות עצם שפלותו בענייני העולם ובחקירות העיוניות.
 קל"ב: השיר הזה חברו דוד לבאר הענויים שענה עצמו, עד שיגלה לו השם המקום שיבנה בו בית המקדש.
 קל"ג: (אחר שדבר על בנין בית המקדש), ידבר על אגודת הכהנים העומדים בו יחד לשרת השם.
 קל"ד: (אחר שדבר בחברת הכהנים ומעלתם), יצום עתה בזה השיר שיברכו את ה'.

הממצא שצוין בראש הפרק הזה של המאמר – כי בביאורי רי"ח לשלושת המזמורים שניתחנו לעיל מצינו, שהמילים המנחות הופיעו בפסוק הראשון של המזמורים ו' ונ"א – מקבל כעת את משמעותו המלאה: לא מדובר בהופעה ברחבי הפסוק הראשון אלא דווקא בנא"ם המצויה בפתחתו.⁴⁴ שתי המילים המנחות שאיתרנו במזמור ו', רפ"א וחל"י, מופיעות בנא"ם שלו ("חברו דוד בהיותו חולה, להתפלל לשם שירפאהו"), וכך הדבר גם בשתי המילים המנחות של מזמור נ"א, עון וכפ"ר ("חברו דוד להתפלל בו לשם שיכפר לו עון בת שבע"). הדבר מלמד בעליל שבעיני רי"ח אלה מילים משמעותיות מאוד להבנת אותם מזמורים. כפי שהוזכר, בפרק הבא של המאמר נתמקד בקבוצה רצופה של חמישה עשר מזמורים, ושם נציג נתונים סטטיסטיים על הופעות המילים המנחות הפוטנציאליות. נבדוק שם לא רק באיזו מידה מתקיימת בהם עצם תופעת המילים המנחות, אלא גם אם תקף בהם הממצא של הופעת מילים מנחות בתוך נא"ם.

ד. המילה המנחה בפרשנות רי"ח לשירי המעלות (מזמורים ק"כ–קל"ד)

חוקר המציג תופעה הקיימת לדבריו במקרא או בכתיבי אחד ממפרשיו, יביא לרוב מבחר דוגמאות מהכא ומהתם, ובזה יעיד על שכיחות התופעה. אולם לצד דרך זו מסתבר שיש חשיבות באיתור הדוגמאות באמצעות התמקדות בטקסט רצוף אחד (אלא אם הדבר אינו אפשרי). כך נצפית התופעה על רקע סביבתה הטקסטואלית, מידת שכיחותה גלויה לעין, והכול באופן בלתי אמצעי, ללא סינון של החוקר הנוגע בדבר.⁴⁵

לאור תובנה זו נעבור לעיין בחטיבת המזמורים של שירי המעלות (ק"כ–קל"ד). נבקש לבחון אם, ואם כן, כיצד, נגלית התופעה המדוברת של מילה מנחה בפרשנותו של רי"ח לחמישה עשר מזמורים רצופים אלה. תוצג טבלה מקיפה, ובה יירשמו המילים המנחות הפוטנציאליות⁴⁶ הבולטות בכל אחד מן המזמורים הללו בליווי מספר מופיעיהן. בניגוד למה

44 במזמור נ"א אחת המילים המנחות תשוב ותופיע גם בהמשך ביאור הפסוק הראשון לאחר הופעתה בנא"ם: "והגיד לו אז גודל עונו".

45 וראו: A. Frisch, 'Characteristic Features of Malbim's Interpretive Method in the Light of his Commentary to I Samuel 8', *REJ* 175, 2016, pp. 367–368 and n. 1.

46 "הפוטנציאליות" – מכיוון שלא כל מילה המופיעה מספר פעמים מסוים היא בהכרח מילה מנחה, והדבר תלוי במציאת משמעותה ההבעתית. בהמשך הדיון, מטעמי נוחות סגנונית, לא תוזכר לרוב מילת הלואי

שעשינו בשלושת המזמורים הקודמים, לקמן לא נדון במישרין בדרכי ההופעה של המילים המנחות ובתרומתן להבנת מזמוריהן. כל שנעשה יהיה להציג את נתוני המילים ולהעריך את משמעות הנתונים. עם זאת, בהערות יוארו לא רק היבטים טכניים אלא גם היבטים תוכניים של הופעת מקצת המילים. יובהר מראש שיש ברשימה זו ממד **סובייקטיבי**, לפי שההכרעה איזו מילה תוגדר כמילה מנחה ואיזו לא, אינה חד־משמעית. הרי לא מדובר ברשימת שכיחות מילים, הנעשית על פי הנתון המוצק של מספר הופעות המילה בקורפוס נתון. מדובר במבחר מילים, אשר מתאפיינות, כאמור בפתח המאמר, ב"חזרה רבת־משמעות", ויחוס המשמעות הוא פעולה סובייקטיבית. יש מקום לשאול, בין השאר: מה מספר הופעות המילה שייחשב ראוי כדי להכלילה ברשימה? האם אין מקום להתאים את המספר לאורכו השונה של כל מזמור (המזמורים קל"א וקל"ד אורכם 3 פסוקים, ולעומתם קל"ב - 118!), ואם כן, מה המספר הנדרש בכל אחד מן המזמורים? ברור שאין תשובה מוסכמת לשאלות אלה.

על רקע זה הועלה מאוד רף הדרישות בנתונים שיוצגו לקמן: נבחרו רק מילים שיש להן תפוצה מובהקת לאורך המזמור כולו, מילים חוזרניות המופיעות **ביותר ממחצית הקטעים** שבביאור המזמור. בחירה זו נובעת מהערכה שיש משמעות לדרך הופעת המילה במזמור, להיותה לא מסוגרת בקטע אחד, אלא פרושה בו היטב. לשון אחר: מספר הקטעים שבהם המילה מופיעה במזמור האחד שימש כשיקול הבסיסי להערכת הפוטנציאל שלה, והוא הועדף על מספר הופעות גדול יותר אשר מכונס בקטע אחד בלבד.⁴⁷

לפנינו רשימת המילים המנחות בביאורי רי"ח למזמורי שירי המעלות, על פי הקריטריון הנזכר. בשורה הראשונה של כל מזמור מופיעים מספר המזמור, מספר הקטעים שלו בפירוש (כמשתקף במהדורת קאפח) ונוסחת אפיון המזמור שלו. כל אחת מן השורות הבאות תציג את אחת המילים המנחות, לפי סדר הופעתן בביאור המזמור. מילה המופיעה גם בנא"ם מסומנת בכוכבית⁴⁸ (ומכיוון שהמילים רשומות בטבלה על פי סדר הופעתן במזמור, המילים המסומנות בכוכבית תופענה ראשונות בהצגת כל מזמור). לכל מילה מנחה יימסרו נתונים בחמישה טורים

"הפוטנציאליות", אך ההתייחסות למילים המנחות בשירי המעלות אינה באה לקבוע שאלה הן המילים המנחות אלא רק שהן בעלות פוטנציאל למעמד הזה.

47 דוגמה אופיינית - השורש שב"ט בביאור מזמור קכ"ב: מלבד שתי הופעותיו בלשון המזמור (בפס' ד), הוא מופיע עוד 10 פעמים בכתובתו הפרשנית של רי"ח, 9 מהן במסגרת "ציטוט", ורק פעם אחת כביכול מקורית (אך גם היא חוזרת על מילה שבדיבור המתחיל שאליו היא מתייחסת), וכל אלה אך ורק בפס' ד, הוא-הוא הפסוק שבו מופיעה המילה במזמור עצמו. ריבוי הופעות המילה נובע מהצבתן זו לצד זו של כמה הצעות פרשניות חלופיות.

48 וכאשר הכוכבית מופיעה בין סוגריים (*), היא מסמלת מצב שבו המילה המנחה מופיעה בנא"ם המורחבת (שבראשה נוסחת קישור הנפתחת ב"אחר שדבר/שספר") - הדוגמה לכך היא התיבה "כהנים" במזמור קל"ד.

(בהערות הבאות הם יודגמו על פי השורש שמ"ח במזמור קכ"ו, המופיע בטבלה כמילה המנחה הראשונה למזמור זה):

בפסוק = מספר הופעות המילה המנחה בלשון המזמור.⁴⁹
 בציטוט = מספר הופעות המילה המנחה בביאור המזמור בתור חלק מציטוט של פסוק בקטע המתפרש.⁵⁰

בשימוש מקורי = מספר הופעותיה בכתיבתו החופשית של רי"ח.⁵¹
 סיכום פרט לפסוקים = חיבור של נתוני שני הטורים הקודמים.⁵²
 מספר הקטעים = מספר הקטעים במזמור שבהם מופיעה מילה מנחה זו.⁵³ סימן קריאה משמאל למספר מציין שהמילה מופיעה בכל הקטעים שבמזמור (דוגמאות כבר במזמור קכ"א).

49 הדגמת הנתונים לגבי "בפסוק": 1= השורש שמ"ח מופיע פעם אחת בלשונו של מזמור קכ"ו: "היינו שמחים" (ג).

50 "בציטוט": 2= השורש מוזכר פעמיים בביאור, בציטוט מפסוקי המזמור באותו קטע שבו הם מופיעים בכתוב: "ולכן היינו שמחים" (ב-ג), "ואנו נאמ'... היינו שמחים" (שם). במזמורים אחרים יש שהמילה מופיעה במסגרת דיבור המתחיל בתוך הפסוק או הקטע (מלבד הבאת הפסוק השלם בפתיחתו). לעומת זאת, ציטוט לא מהפסוק/מהקטע הנדון, אף שהוא מאותו מזמור, ייחשב כאילו הוא לשונו המקורית של המפרש, שהרי הוא בבחירתו החליט להביא כתוב זה (ואכן, במהדורת קאפח, המובאה "היינו כחולמים [פסוק א]", המצויה בקטע ב-ג, אינה מופיעה באותיות מודגשות, שהרי אלו תפקידן לציין את "תיבות הפסוק שאותו מבאר רי"ח, המובאות בפירוש").

51 "בשימוש מקורי": 3= "ידבר בשמחת הגאולה" (א), "מרוב שמחת הגאולה" (שם), "אינו מאמר שישמחם" (ב-ג). אמנם ההבחנה בין "בציטוט" לבין "בשימוש מקורי" אינה חד-משמעית; לדוגמה: במשפט "הנושא משך הזרע - והוא השק המלא מהזרע, שממנו לוקח ומושך הזרע לזרוע..." (ביאור לקכ"ו, ד-ו), ברור ש"משך הזרע" שבראשו הוא ציטוט, וש"לזרוע" שבסופו הוא שימוש מקורי; אך מה בנוגע למילים "מהזרע" ו"מושך הזרע"? יש פנים לכאן ולכאן. הכרענו על פי הסימון שבמהדורה (וכן ברוב המקרים במאמר, אך לא בכלם - חריג בולט: רישום "ירושלם" במזמור קכ"ב), ומכיוון שבה מופיעות שתי תיבות אלה בהדגשה, הן נחשבו "ציטוט". עם זאת, לא נייחס משמעות יתרה להבחנה בין שני סוגים אלה, ובסופו של דבר סכום מופיעהם מוצג בטור נוסף, ולכן גם אם מופע מסוים היה צריך להיחשב שימוש מקורי ולא ציטוט - הדבר לא אמור להשפיע על המסקנות.

52 "סיכום פרט לפסוקים": 5= צירוף הנתונים של שני הטורים הקודמים: 2 (בציטוט) + 3 (בשימוש מקורי).

53 "מספר הקטעים": 2= כל אזכורי שמ"ח מצויים בשני הקטעים הראשונים (כפי שניתן ללמוד מן ההערות הקודמות): א, ב-ג.

המזמור	המילה המנחה	בפסוק	בציטוט	בשימוש מקורי	סיכום פרט לפסוקים	מספר הקטעים
ק"כ (4) וזה השיר חברו דוד על אנשי הגלות הזה						
	גלות*	0	0	7	7	3
קכ"א (3) השיר הזה הוא נחמה על הקינה ותלונת השיר הקודם						
	עז"ר	2	4	5	9	! 3
	שמ"ר	6	6	10	16	2
	אדם	0	0	11	11	! 3
קכ"ב (6) השיר הזה ידבר במעלת ירושלים ותשוקת ישראל לעלות אליה לרגל						
	על"י* ⁵⁴	2	2	17	19	5
	ירושלם*	3	5	10 ⁵⁵	15	5

54 יושם לב לכך שבנא"ם שכל אורכה עשר מילים, מופיע השורש על"י פעמיים: "מעלת ירושלים... לעלות אליה לרגל". בביאורו לפס' ג מהדק רי"ח את הקשר שבין שני מופעים אלה בקובעו שהמעלות הן הסיבה לעלייה לרגל: "לפי שאמר שיחשקו מאד לעלות לירושלם, יספר קצת מעלותיה, אשר מפניהן יחשקו לראותה". שני מוטיבים אלה יחזרו לאורך ביאורו למזמור (וראו עוד בהערה הבאה). ייחוס מגמת השיר לתיאור "מעלת ירושלים" הינו בעל משמעות בתפיסתו הפרשנית של רי"ח את שירי המעלות, מכיוון שאת דינו (בראש מזמור ק"כ) בפשר המונח "שיר המעלות" סיים בהסבר זה: "ונוכל לומר כי מעלות - ר"ל שבחות, שירי השבחים, כי יהלל וישבח השם בהם". במזמור קכ"ב מופנות אם כן המעלות-השבחים אל עיר ה', ירושלים. מעניין הדבר, שבדינו במונח "שיר המעלות" לא הציע רי"ח הסבר התולה את "מעלות" בעלייה לרגל, אף שהסבר כזה מועלה בבהירות בדברי רד"ק: "מעלות הגלות, שעתידים ישראל לעלות מארצות הגלות אל ארץ ישראל", ורי"ח עצמו מבאר את מזמור ק"כ כשיר של דוד "על אנשי הגלות הזה".

55 כולל גם את "מקומם היה (מושלם) [נוסח הדפוס: בירושלם]" (פס' ה), מכיוון שהגרסה "ירושלם" נראית עדיפה בהקשר. כאמור, בנא"ם שבראש ביאורו למזמור תיאר רי"ח את נושא המזמור: "השיר הזה ידבר במעלות ירושלים ותשוקת ישראל לעלות אליה לרגל", ולאור הבנה זו הוא מציג פירוש קוהרנטי לחלקי המזמור השונים. כל אחד משלושת הפסוקים ג-ה מתאר מעלה אחת של העיר (וגם את שלושת הפסוקים האחרונים של המזמור, ו-ח, הוא מקשר אליהם: "אחר שדבר מעלות ירושלים אומר המשורר..."). פס' ה מתאר את המעלה השלישית של ירושלים, והיא, כפי שהוא מבהיר בתחילת ביאורו לפסוק: "כי שמה בירושלם ישבו כסאות הסנהדרין לעשות הדין והמשפט". ההמשך הישיר לקביעה זו הוא: "כי סנהדרי גדולה מקומה היה (מושלם) [בירושלם], כאמרו 'כי ילא ממך דבר למשפט וגו' וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' (דברים ז, ח), ובשאר המקומות היו יושבין סנהדרין של כ"ג לבד". כדאי לתת דעתנו גם להנגדה: בירושלם:: ובשאר המקומות, הנגדה שתתבטל אם נקבל את הגרסה "מושלם". למעמדה של מהדורת הדפוס ראו הערכת המהדיר: "מהשוואת נוסח מהדורת הדפוס לנוסח כתבי היד עולה, כי נוסחו שונה מנוסחם ואיננו שיקוף מאוחר של אחד מהם, כך שנראה שלפנינו שלושה עדי נוסח שונים" (קאפח [לעיל, הערה 5], עמ' 20).

מספר הקטעים	סיכום פרט לפסוקים	בשימוש מקורי	בציטוט	בפסוק	המילה המנחה	המזמור
1+4	1+9	1+7 ⁵⁶	2	3	של"ם	
קכ"ג (4) השיר הזה חברו דוד שיתפללוהו בני הגלות⁵⁷						
קכ"ד (5) השיר הזה חברו דוד שיאמרוהו בני הגלות אחר שיגאלו						
3	11	11	0	0	גלות*	
3	9	9	0	0	גא"ל*	
3	4	4	0	0	צר"ר	
3	4	4	0	0	מצרים	
קכ"ה (4): (אחר שספר הגאולה העתידה והברכה לשם עליה) יספר עתה בשיר הזה איך תהיה הגאולה היא קיימת לעד, לא ישובו עוד לגלות כמו שגלו אחר הגאולות האחרות⁵⁸						
קכ"ו (3): השיר הזה ידבר בשמחת הגאולה העתידה ומעלתה						
2	5	3	2	1	שמ"ח*	
! 3	4	4	0	1	על"י*	
2	14	7	7	4	שו"ב/ שב"י ⁵⁹	

56 איננו כוללים בזה את הופעות השם ירושלים, אשר מוצגת כמילה מנחה בפני עצמה. הסימון +1 מתייחס לשם העצם הפרטי שלמה (והשוו לקמן הערה 63 לגבי בית לחם). מאלף הדבר שבכל קטע מופיעה לפחות מילה אחת הגזורה מהשורש של"ם: שלמה [א-ב], השלימות [ג], שלמים [ד], מושלם [ה], שלום 3X (בציטוט) ושלומה 2X [ו-ז], שלום, שלומך [ח]. אמנם את "מושלם" הצענו להחליף בתיבת "בירושלם" (גרסת הדפוס), כמוסבר בהערה הקודמת. לחשיבותה של תיבת "שלום" במזמור ראו: F.-L. Hossfeld and E. Zenger, *Psalms 3* (Hemencia; translated by L.M. Maloney), Minneapolis 2011, p. 336.

57 לא נרשמו כאן מילים מנחות במזמור הזה בשל רף הכניסה הנוקשה שהצבנו. בפועל יש בו מילים חוזרות, ובהן מצד אחד "יד" והשורש גא"י, המופיעים גם במזמור גופו, וחלק מסוים מאזכוריהם בביאור הוא בציטוט, ומצד שני השורשים נכ"ה, רח"ם וצר"ר, שמספר הופעותיהם קטן יותר, אך הם ניסוחו המקורי של רי"ח, באשר אינם נזכרים בלשון המזמור. כל אחת מחמש המילים שצוינו מרוכזת בקטע אחד בלבד מתוך ארבעת הקטעים שיש בביאור רי"ח למזמור.

58 גם במזמור זה אין המילים החוזרות עוברות את הרף שהצבנו. יזכרו שתיים מהן: א) השורש רש"ע (מופיע במזמור פעם אחת, בפס' ג), מצוי בביאור עשר פעמים, בשני הקטעים האחרונים (ג, ד-ה); ב) (השורש גא"ל, שאינו מופיע בלשון הכתוב, והוא מופיע שלוש פעמים בנא"ם המורחבת ("אחר שספר הגאולה העתידה... איך תהיה הגאולה היא קיימת... אחר הגאולות האחרות"), ועוד פעם אחת באותו קטע - פס' א, אך לא מחוץ לקטע זה.

59 השורש הדומיננטי הוא שו"ב. אמנם לפחות פעם אחת מופיע בביאור השורש שב"י, כאשר רי"ח כותב בבארו את "שיתב" שבפס' א: "שְׁבִיָּה, וככה הבינו המתרגם". כמו כן קיימת מחלוקת לגבי "שבותנו

מספר הקטעים	סיכום פרט לפסוקים	בשימוש מקורי	בציטוט	בפסוק	המילה המנחה	המזמור
2	7	5	2	1	חל"ם	
2	9	5	4	2	גד"ל	
קכ"ז (4) השיר הזה חברו דוד על ענין שלמה – רצוני על ענין הבית אשר יבנה ועל ענין מלכותו, להורות לו כי בנין הבית וקיומו והעמדת מלכותו תלויים בעזר האל, לא בהשתדלותו						
3	8	7	1	1	שלמה*	
3	12	11	1	1	בית*	
3	14	11	3	2	בנ"י* ⁶⁰	
3	7	7	0	0	מל"ך*	
3	5	5	0	0	עז"ר*	
קכ"ח (4) השיר הזה חברו דוד לבאר בו מעלות ירא ה' וטובותיו הנמשכות לו מאתו						
! 4	10	6	4	2	יר"א*	
3	7	6	1	2	טוב*	
קכ"ט (4) השיר הזה חברו דוד להתפלל בו לשם שינצלו ישראל מכל צרותיהם, עד שיאמרו אחרי שיושעו מהצרה זה השיר⁶¹						

- [קרי: שביתנו] שבפס' ד, אם היא גזורה משב"י או משו"ב. במצב זה אנו מעדיפים לרשום כאן את שני השורשים כשורש אחד, מה גם שהמילה המנחה מושתתת על "דמיון הצלילים" (ראו: מ' וייס, 'בסוד שיח המקרא: מקצת דרכיו של בובר בפרשנות המקרא', בתוך: בובר [לעיל, הערה 1], עמ' 24).
- 60 ייתכן שגם המילה "בן" גזורה משורש זה, אך מכיוון שהדבר מסופק, לא כללנו את הופעותיה בכלל הופעות השורש. המילה "בן" (ביחיד או ברבים) מופיעה בביאורו למזמור פעמיים בציטוט חלקי פסוקים ועוד תשע פעמים בכתיבתו המקורית (מלבד שתי הופעותיה בלשון המזמור, בפסוקים ג, ד). כל הופעותיה הן בשני הקטעים האחרונים, ואילו השורש בנ"י מרוכז בשני הקטעים הראשונים. את ראשית הביאור לפס' ג ניתן לראות כחוליית מעבר, שבה מעביר אותנו רי"ח משדה הבנייה שבפס' א-ב לשדה הבנים שבפס' ג-ה: "אחר שזכר כי בנין בית השם ובנין מלכות שלמה יהיו על ידי עזר השם, יבאר כי גם הבנים שיוליד האדם הם על ידי העזר האלהי" – רי"ח משווה בדבריו אלה בין הבנים לבנייה, ורואה בשניהם פרי של סייעתא דשמיא. לכך ניתן להוסיף את דברי רי"ח בנא"ם: "על ענין הבית אשר יבנה ועל ענין מלכותו" (ובהמשך: "העמדת מלכותו"). מסתבר שממצא זה משקף את תפיסתו שהמזמור מורכב משני חלקים, והם מקושרים (צורנית, מלבד הקישור הרעיוני) באמצעות הדמיון הצלילי שבין בנ"י לבנים; והשוו: חכם (לעיל, הערה 24), עמ' תע.
- 61 גם במזמור זה, אין המילים החוזרות עוברות את הסף שהצבנו. תוזכר הבולטת שבהן – השורש צר"ר, אשר מלבד שני מופעיו בלשון הכתוב (בפסוקים א, ב), מצוי בביאור 10 פעמים – 3 בציטוט, ו-7 בניסוחו המקורי של מפרשנו. השורש מופיע בעיקר בביאורו לקטע א-ב וכן גם לפס' ג.

מספר הקטעים	סיכום פרט לפסוקים	בשימוש מקורי	בציטוט	בפסוק	המילה המנחה	המזמור
ק"ל (5) השיר הזה חברו דוד להתפלל בו לשם שיצילהו מצרתו. ויבאר בו תנאי התפלה השלימה						
4	25	25	0	0	פל"ל* ⁶²	
3	5	5	0	0	תנאי*	
3	6	6	0	0	של"ם (שלמה, שלמות)*	
! 5	10	9	1	1	דב"ר	
3	6	6	0	0	קב"ל	
קל"א (3) השיר הזה חברו דוד להורות עצם שפלותו בענייני העולם ובחקירות העיוניות						
2	6	6	0	0	חק"ר*	
2	6	4	2	1	גדול/גדולות	
2	6	4	2	2	נפש	
2	8	4	4	2	גמ"ל	
קל"ב (11) השיר הזה חברו דוד לבאר הענויים שענה עצמו, עד שיגלה לו השם המקום שיבנה בו בית המקדש						
6	17	11	6	4	דוד*	
7	29	27	2	1	מקום*	
7	3+28	⁶³ 3+27	1	1	בית*	

62 השורש פל"ל בביאור מזמורנו (25 מופעים בארבעה קטעים!) הוא דוגמה מרשימה למילה מנחה מקורית, שאינה מופיעה בלשון המזמור, והיא מלכדת את ביאור המזמור כולו. לאור מה שקבע בנא"ם, "ויבאר בו תנאי התפלה השלימה", רואה רי"ח בחמשת הפסוקים הראשונים של המזמור פירוט של ארבעה תנאים לתפילה שלמה. שני הקטעים הנוותרים (ו, ז-ח) מתפרשים כהמשך ישיר לכך: פס' ו נתפס כמבהיר את הנאמר בפס' ה בדבר תקווה להיענות ה' לתפילת דוד. הפסוק מבהיר, שמדובר ב"תקות הדבר המחוייב" (כמו השמירה-ההמתנה לבוקר, שהופעתו בטוחה), אך זה בהתייחס אל דוד עצמו, בשל שלמות תפילתו; ואילו המוני העם, שתפילתם אינה עונה על אמות המידה שהזכרו, תקוותם להיענות ה' היא מסוג אחר, וזה עניינם של פס' ז-ח.

63 המספר 3 הנוסף למופעים מתייחס לשלוש ההופעות של שם העיר בית לחם - שם עצם פרטי, שכלולה בו גם המילה "בית" (שלושת המופעים הם בביאור לפס' ו, אשר גם המילה "בית" בפני עצמה מופיעה בו, ולכן אין שינוי במספר הקטעים). כנגד שתי התייחסויות קיצוניות אפשריות למופעי "בית לחם" - ספירה עם כלל המופעים או התעלמות מוחלטת, בחרנו בדרך ביניים: רישום נפרד כתוספת.

המזמור	המילה המנחה	בפסוק	בציטוט	בשימוש מקורי	סיכום פרט לפסוקים	מספר הקטעים
	יד"ע	0	0	11	11	6
	על"י	2	0	12	12	6
	יש"ב + שו"ב ⁶⁴	2+3	5+1	4+8	9+9	1+5
	קר"א	0	0	13	13	6
קל"ג (3) (אחר שדבר על בנין בית המקדש), ידבר על אגודת הכהנים העומדים בו יחד לשרת השם						
	כהן* ⁶⁵	0	0	14	14	! 3
	יר"ד	3	1	8	9	2
	שפ"ע	0	0	4	4	2
	מש"ל	0	0	10	10	2
קל"ד (3): (אחר שדבר בחברת הכהנים ומעלתם), יצום עתה בזה השיר שיברכו את ה'⁶⁶						

64 להופעות יש"ב או מוסיפים את הופעות שו"ב בשל הדמיון הצלילי שבין נגזריהם (ומסתבר שכבר המזמור קישר ביניהם במקמו אותם בזה אחר זה: שני המופעים של שו"ב הם בפס' י, יא, ושלושת מופעי יש"ב הם בשלושת הפסוקים העוקבים - יב, יג, יד; מחברת ביניהם גם האפיפורה "לכסא לך" (יא, יב)). המילה המנחה פועלת במישור הצלילי יותר מאשר במישור הסמנטי, ולכן כשם שניתן לצרף שורשים דומי צליל (ודוגמה מובהקת: צימודי השורשים שו"ב ושבי" במל"א ח', מו-ג, שם מופיעים, לדוגמה, באותו פסוק הפעלים "ושבו אליך בכל לבבם... בארץ איביהם אשר שבו אתם" (מח)), כך אין ראוי לצרף מילים נרדפות, שהן שוות במשמעותן אך שונות בשורשן; וראו: ע' פריש, **הקריעה הגדולה: סיפור פילוג הממלכה בספר מלכים**, באר-שבע תשע"ד, עמ' 161 והערה 61; גרוסמן (לעיל, הערה 26), עמ' 116-117.

65 בדונו ברקע למזמורנו מעלה עמוס חכם גם את האפשרות שהברכה לאחר אזכור אהרן רומזת לברכת כוהנים במסגרת מסיבת עולי רגל, שנכחו בה גם כוהנים. בהמשך הוא מעלה עוד אפשרות, שהמזמור נאמר "בחגיגת משיחת הכהן הגדול" (חכם [לעיל, הערה 24], עמ' תצח-תצט). לעומתו רי"ח מציב את הכוהנים בחזית המזמור - הם הנושא שלו, וזאת אף שהמילה "כהן" אינה נזכרת בו (אלא מופיע רק ההיגד המעורפל, "זקן אהרן שירד על פי מדותיו" [פס' ב]). שמה רי"ח הושפע לא רק מהרמז שב"זקן אהרן" אלא גם מאזכורם המפורש של הכוהנים במזמור הקודם - תחילה בפס' ט, "כהניך לבשו צדק", ולאחר מכן לקראת סופו של המזמור: "וכהניה אלביש ישע" (קל"ב, טז), וזאת במסגרת הקישור שהוא עושה בין שני המזמורים בנא"ם: "אחר שדבר על בנין בית המקדש" וכו'.

66 לדעת הורביץ, המזמור אינו פונה דווקא אל הכוהנים. לצד ציון האפשרות שמדובר בכוהנים, הוא מציע לציורי "שאו ידכם קדש" (פס' ב) הסברים נוספים שאינם מתייחסים אל הכוהנים, ולדבריו זה "הפירוש הנפוץ ביותר"; ראו: א' הורביץ, "פרק קלד", בתוך: נ"מ סרנה (עורך ראשי), **תהלים** (עולם התנ"ך), תל אביב 1995, ב, עמ' 240. לעומת זאת, רי"ח מציב במרכזו של מזמור זה (וכן בקודמו) את הכוהנים, ובכך הוא צועד בעקבות ראב"ע, שקבע: "והוא מדבר לכהנים" (והשוו רד"ק). לתפיסה זו במחקר המודרני

המזמור	המילה המנחה	בפסוק	בציטוט	בשימוש מקורי	סיכום פרט לפסוקים	מספר הקטעים
	כהנים ⁶⁷ (*)	0	0	4	4	2
	צו"י*	0	0	7	7	!3
	בר"ך*	3	4	22	26	!3
	לילה	1	3	3	6	2
	ישראל	0	0	8	8	!3

ה. סיכום הממצאים ומסקנות

בפרק אחרון זה ננתח כמה ממצאים מבידיקת שירי המעלות ונציג מסקנות העולות מן הניתוח.

1. ניכר בעליל עצם קיום התופעה של מילים מנחות בכתיבתו הפרשנית של רי"ח. גם אם יטען הטוען שמדובר בתופעה אקראית חסרת משמעות, והיא נובעת מריבוי המילים בפרשנותו לכל מזמור, הרי בדיקת זיקת המילים המנחות לנא"ם – הנוסחה שבפתח ביאורו לכל מזמור, שבה מציג רי"ח את ראייתו את המזמור – מוליכה למסקנה שונה. אורכה הממוצע של נא"ם בשירי המעלות הוא 12.466 מילים, ובהיקפה הנרחב (הכולל את תוספת ההתייחסות להקשר, שבראשה נוסחת הפתיחה "אחר ש–", וזאת בשלושה מזמורים) – 13.66⁶⁸. אף על פי שנא"ם קצרה יחסית, ברובם המוחלט של ביאורי שירי המעלות יש בנא"ם ייצוג למילים מנחות. הדבר אמור באחד עשר מתוך חמישה עשר המזמורים, והיוצאים מן הכלל הם המזמורים קכ"א, קכ"ג, קכ"ה וקכ"ט.⁶⁹ בשמונה

השוו: הוספלד וצנגר (לעיל, הערה 56), עמ' 484–487.

67 הכהנים אינם נזכרים במפורש בנא"ם המצומצמת, אך הכינוי החבור שב"יצום" מוסב עליהם. במזמור הבא – והוא כבר מחוץ לחטיבת "שירי המעלות" – רי"ח פותח את הנא"ם בנוסחת קישור המציינת אותם במפורש: "אחר שדבר וצוה לכהנים עבדי ה' שיברכו את השם בשיר הקודם". מאלף לראות את האפיון של מזמורנו כפי שהוא משתקף בפתיחת המזמור הבא. מלבד הוספת האזכור המפורש של הכהנים, נזכרים בו גם "עבדי ה'", אשר מופיעים במזמור, ולא אוזכרו בנא"ם המקורית של קל"ד.

68 סך הכול יש בגוף הנא"ם 187 מילים; ובנא"ם בהיקפן הנרחב (כולל דברי ההקדמה המתייחסים להקשר) – 205. חלוקת הסכומים ל-15 מזמורים מביאה לשני הממוצעים הנזכרים.

69 ליתר דיוק, מילים מנא"ם חוזרות ומופיעות גם בקכ"ה ובקכ"ט, אלא שבשל רף הכניסה הגבוה שהצבנו למתן תו של מילה מנחה, שני המזמורים לא זכו לייצוג. ולגבי קכ"א הדבר יכול להיות מוסבר לאור אופייה המיוחד של הנא"ם שלו, שאינה אפיון עצמי של המזמור אלא הבהרת תפקידו ביחס לקודמו. אם נבקש למצוא הסבר למצב זה בקכ"ג, אולי נוכל לתלותו בקוצרה המופלג של נא"ם בו (בפועל רק שלוש מילים מוקדשות לאפיון המזמור, וליתר דיוק – לייעודו: "שיתפללוהו בני הגלות"). עם זאת, אני רואה בכך רק תשובה חלקית, שכן "גלות" מופיעה גם בנא"ם של המזמור הבא, קכ"ד, ובו היא ניכרת כמילה

מזמורים יש יותר ממילה מנחה אחת המופיעה בנא"ם, והשיא הוא במזמור קכ"ז, אשר כל חמש המילים המנחות שאיתרנו בו מופיעות בנא"ם שלו. זהות שכזו אנו מוצאים גם במזמור קכ"ח, אשר שתי המילים המנחות שבו מצויות בנא"ם שלו, וכך גם במזמור קכ"כ, שלו מילה מנחה אחת. התאמה כזו בין המילים המנחות בנא"ם של המזמורים יש בה כדי להעיד שלא מדובר בחזרה אקראית של מילים אלא בהדגשה מכוונת של המפרש, הבוחר לנקוט ולחזור ולנקוט מילה מסוימת במזמור האחד, מכיוון שהיא חשובה לו לצורך הבהרת אופי המזמור. כדי למנוע אי הבנה יובהר: אין יחס סיבתי בין הנא"ם למילה המנחה, אלא יחס אנלוגי: נא"ם היא מקום מרוכז בראש הביאור למזמור שבו הביע רי"ח במוצהר את תפיסתו באשר למזמור. בממצא שמילים החוזרות בפירוש נמצאות בצורה בולטת גם בנא"ם ניתן לראות ראייה לכך שחזרת המילים הללו אינה מקרית אלא משמעותית, והיא מבטאת את חשיבותן בעיני רי"ח לצורך הבנת אותו מזמור.

2. עשרים וחמש המילים המנחות שיש להן ייצוג בנא"ם נחלקות לשתי קבוצות (כמעט) שוות: 13 מהן מצויות כבר במזמור המקראי, ואילו 12 המילים האחרות הן מילותיו של רי"ח שהכניסן לאווירת המזמור. העובדה שהמילים "המחודשות" הן מחצית מכלל המילים המנחות יש בה אישוש לתפיסתנו שלא מדובר רק בהיגרות אחר לשון המשורר-המתפלל המקראי אלא לא פחות מכך בניסוח מקורי מכוון של המפרש.⁷⁰ משמעות דברינו היא ייחוס כוונה מודעת לרי"ח להשתמש במילים האלה שוב ושוב, גם אם לא הייתה לו מודעות לקיומו של האמצעי הספרותי מילה מנחה.
3. לעיתים דווקא מזמור קצר, שאין ממנו ציפיות גדולות, יכול ללמדנו על חשיבות התופעה. כזה הוא מזמור קל"ד, שכולו שלושה פסוקים. בביאורו של רי"ח למזמור זה הצבענו על חמש מילים מנחות, ושלוש מהן חוזרות בכל פסוקיו. המילה המנחה הנפוצה ביותר בביאור המזמור, השורש בר"ך, מופיעה בו 26 פעמים (!), מלבד שלוש הופעותיה בלשון המזמור עצמו. לעומת זאת במזמור קכ"ה, שלו מספר מילים כמעט כפול (49 לעומת 25), והוא כולל חמישה פסוקים, לא נמצאה כל מילה מנחה העונה לדרישתנו. אך גם אילו היינו מגמישים את דרישת הסף, ומחשיבים מילים החוזרות בשניים מתוך ארבעת הקטעים,⁷¹ מספר המופעים של שלוש המילים שיהיו ראויות אז,⁷² יהיה עדיין נמוך מהופעותיה של המילה המנחה הבולטת בקל"ד - השורש

מנחה, ואילו בגוף הביאור לקכ"ג היא אינה מופיעה כלל.

70 אך גם מילים מנחות שלא נכתבו בכוונת מכוון יש להן משמעות, כפי שהראה מאיר וייס בדיונו המעמיק במושג ה"כוונה" ביצירה על פי תפיסות ספרותיות מודרניות; עיינו: וייס (לעיל, הערה 30), עמ' 12-17.

71 כפי שצוין בתחילת הפרק הרביעי של המאמר, כדי שמילה תיכלל בטבלת המילים המנחות, היה עליה להופיע **ביותר** ממהצית מקטעי המזמור.

72 אלה נתוני המילים שהיו מתווספות:

- בר"ך⁷³ וסך הכול של מופעי המילים המנחות בקל"ד (על פי הקריטריון הנוקשה) יהיה יותר מפי שניים משל המילים בקכ"ה (לאחר הגמשת הקריטריון).⁷⁴
4. חיפוש מילים מנחות בפרישה טובה בביאור המזמור (נוכחות ביותר ממחצית קטעיו) הניב לא רק תוצאות העונות על הנדרש אלא גם תוצאות מעולות: תשע מילים מנחות בשישה מזמורים מופיעות בכל הקטעים שבהם.⁷⁵ מלבדן ראויות לציון מיוחד שלוש המילים המנחות שאיתרנו במזמור קכ"ב (על"י, ירושלם ושל"ם), שכל אחת מהן מופיעה בחמישה מתוך ששת קטעיו. כיוצא בזה שתי מילים מנחות (מקום ובית) המופיעות בשבעה (מתוך אחד עשר) קטעים במזמור קל"ב, וזאת כאשר במזמור עצמו כל אחת משתייהן מופיעה רק פעם אחת.
5. יש שהמילה המנחה הפרושה היטב בביאור מזמור מופיעה במקורה במזמור עצמו (וכך בר"ך בסעיף 3). במזמור קכ"א, שאורכו שמונה פסוקים, מופיע השורש שמ"ר 6 פעמים, בחמישה פסוקים: ג, ד, ה, ז (פעמיים), ח. בביאור מופיע השורש עוד 13 פעמים - 3 פעמים בלבד בצייטוט הפסוקים, ועוד 10 בכתיבתו המקורית של ר"ח. השורש לא מופיע בקטע הראשון בביאורו (פס' א-ב), ושם הוא אינו מצוי אף במזמור. מצד שני, בקטע ו-ח נוקט ר"ח את השורש שמ"ר פעמיים מיד בתחילת הקטע, עוד לפני שהוא מבאר את פס' ו (וכנזכר לעיל, השורש יופיע בקטע זה בפסוקים ז, ח). בדרך זו מובלט משקלו של השורש במזמור.⁷⁶ שלוש פעמים מגדיר ר"ח את ה' בתור "השומר האמתי" (פעמיים סמוכות בקטע ג-ה: "כי הוא השומר האמתי. וזהו כי שומרך - ר"ל השומר האמתי שישמור אותך בשלמות"; ופעם בתחילת הקטע ו-ח: "שהוא ית' השומר האמתי"). צירוף דומה מופיע כבר בקטע א-ב, "והוא העוזר האמתי". כאן טווה ר"ח את הקישור בין המילה המנחה "עזרי" שבפסוקים א-ב לבין שמ"ר השוררת בפסוקים ג-ח (והיא מופיעה בכולם פרט לפס' ו). לאחר שהכריז שהעזר האמיתי הוא מאת

המילה המנחה	בפסוק	בצייטוט	בשימוש מקורי	סיכום פרט לפסוקים	מס' הקטעים
צדיקים	2	3	2	5	2
רש"ע	1	4	6	10	2
עולם	2	2	3	5	2

73 על פי "סיכום פרט לפסוקים", סך הכול של שלוש המילים בקכ"ה הוא 20, ואילו השורש בר"ך לבדו מופיע בקל"ד, כאמור, 26 פעמים. אם נצרף גם את אזכורי המילים בלשון המזמור, תהיה התוצאה 25: 29.

74 51 בקל"ד לעומת 20 בקכ"ה; או כולל האזכורים בלשון המזמור: 55 לעומת 25.

75 ואלה המילים: עז"ר ואדם (קכ"א), על"י (קכ"ו), יר"א (קכ"ח), דב"ר (ק"ל), כהן (קל"ג), צו"י, בר"ך וישראל (קל"ד).

76 והשוו אמירתו של גויטיין: "כי זהו מזמור של **שימור**" (ש"ד גויטיין, **עיונים במקרא: בחינתו הספרותית והחברתית**³, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 190).

ה', עובר המתפלל לדבר על השמירה-ההגנה שה' מעניק: "מן הראוי לך שתבטח בה' שיעזרך כי הוא השומר האמתי" (פס' ג). בדרך זו מהודק הקשר בין שני חלקי המזמור (פס' א-ב, ג-ח),⁷⁷ אשר נבדלים זה מזה לא רק בגוף (מדבר לעומת נוכח) אלא גם במילה המנחה הבולטת בהם (עז"ר לעומת שמ"ר).

כיוצא בזה במזמור קכ"ח, שבו מופיע השורש יר"א פעמיים בצירוף "ירא ה'", בפסוקים א, ד. בביאור מופיע השורש 4 פעמים בציטוט ועוד 6 פעמים בכתובתו המקורית. השורש מופיע בכל ארבעת הקטעים שיש בביאורו, ובדרך זו נראה שהוא מלכד את המזמור, בפרט לאחר שבנא"ם הבהיר רי"ח מראש, שתכלית המזמור היא "לבאר בו מעלות ירא ה' וטובותיו הנמשכות לו מאתו".

6. עד כה סקרנו ממצאים לגבי כל מילה במזמורה, שם היא מתפקדת כמילה מנחה **תדירה**. אולם בפירושי מזמורים אלה יש ביטוי גם לסוג של המילה המנחה **המורכבת**,⁷⁸ כלומר, מילה מסוימת מתפקדת כמילה מנחה בשני מזמורים שונים, וכך יוצרת קישור בין שני המזמורים הללו. אלה יכולים להיות מזמורים **רצופים**, והדוגמה לכך היא תיבת "כהן/כהנים" במזמורים קל"ג-קל"ד.⁷⁹ המזמורים יכולים להיות גם **לא רצופים**, וכך שיתוף המילה המנחה מפנה תשומת לב לנקודה מסוימת משותפת בין המזמורים, לפחות בעיני רי"ח. דוגמה בולטת לסוג השני - תיבת "גלות" במזמורים ק"כ וקכ"ד.⁸⁰ שתי המילים המנחות הללו, כהן וגלות, אינן מופיעות בלשונם של אותם מזמורים, כך שאין בהן היגררות אחר לשון המזמור, ומאידך גיסא הן מופיעות בנא"ם של המזמורים, דבר המעיד על חשיבותן בתודעת המפרש. לפיכך מסתבר שהן חלק מהמשגת המזמורים בידי רי"ח.

77 לחלוקה זו של המזמור השוו: הורביץ (לעיל, הערה 66), עמ' 220-221. ברי כי גם חוקרים המצדדים במספר חלקים גדול יותר במזמור רואים בפס' ב את סיומו של החלק הראשון.

78 לשני סוגים אלה של המילה המנחה ראו לעיל במבוא.

79 דוגמאות נוספות, שרק אחד משני המזמורים שלהן מופיע בטבלה (בסוגריים מוצגים הנתונים לגבי המילה שאינה נסקרת בטבלה): צר"ר במזמורים קכ"ג (4 מופעים, אך רק בקטע אחד) וקכ"ד; גא"ל במזמורים קכ"ד וקכ"ה (4 מופעים, רק בקטע אחד; נזכר בנא"ם המזמור); בית במזמורים קכ"ז וקכ"ח (8 מופעים ועוד 1 בלשון המזמור, רק בקטע אחד).

80 דוגמאות נוספות (מתוך הטבלה שהוצגה): השורש עז"ר במזמורים קכ"א וקכ"ז; השורש על"י במזמורים קכ"ב, קכ"ו וקל"ב; השורש של"ם במזמורים קכ"ב וק"ל; השורש גד"ל במזמורים קכ"ו וקל"א; צלילי השורש שו"ב (כולל שב"י ויש"ב) במזמורים קכ"ו וקל"ב; תיבת "בית" במזמורים קכ"ז וקל"ב. הקישור בין שני המזמורים האחרונים יגדל, אם נצרף גם מילים מנחות שלא נכללו בטבלה לאור הדרישה החמורה מן המילים בקל"ב - הופעה בשישה קטעים לפחות מתוך אחד עשר (בסוגריים נוסף נתונים לגבי המילה מקל"ב שאינה נסקרת בטבלה): השורש בני"י (14 מופעים בחמישה קטעים, מופיע גם בנא"ם), השורש מל"ך (7 מופעים בחמישה קטעים), השם "שלמה" והשורש של"ם (15+3 מופעים בשלושה קטעים). השורש בני"י במזמור קל"ב יכול גם להדק את קשרו אל מזמור קכ"ב, מלבד השורש על"י שהוזכר בראש הערה.

כך לומד הקורא לתת את דעתו להיבט הכוהני המקשר, לדעת רי"ח, בין שני שירי המעלות האחרונים, וכן להבין את מזמור ק"כ (הכתוב בלשון יחיד ומצטייר כמתאר את מצוקותיו האישיות של דוברו, ולכן מקובל לסווגו כתחינת יחיד) כמזמור לאומי המתאר את צרות הגלות,⁸¹ וניגודו כביכול במזמור קכ"ד,⁸² המתאר את הגלות במבט רטרוספקטיבי של הגאולים.⁸³ לסיכום נשוב ונזכיר בקצרה תופעות אחדות שיש בהן לדעתנו כדי לאשש את ההערכה שהמילים החוזרות אינן תוצר טבעי ומקרי הנובע מתוכן הפירוש או מלשון המזמור אלא יש כוונת מכוון בהופעתן החוזרת ונשנית: 1) הימצאות מילים מנחות החוזרות ונשנות הרבה לאורך מזמור מסוים, בשעה שהן אינן מופיעות כלל בלשון המזמור, אלא הן מילים "מחודשות" אצל רי"ח;⁸⁴ 2) הימצאותן של מילים מנחות אשר מופיעות בלשון המזמור רק פעם אחת, ואילו בביאורו של רי"ח לאותו מזמור הן מופיעות הרבה;⁸⁵ 3) הימצאות מילים מנחות גם בנא"ם – המקום בראש הביאור למזמור שבו מציג רי"ח את תפיסתו את המזמור; 4) נקיטת המילה "משיחי" בביאורו ל-ב'ו, ו, אף על פי שבלשון הכתוב מופיעה באותו פסוק מילה נרדפת – "מלכי" (והסבר המוצע: החלפה למילה המנחה החוזרת ונשנית לאורך ביאורו למזמור);⁸⁶ 5) הופעות השורש יש"ע בביאור מזמור ג' בדרך היוצרת מעין ויכוח תיאולוגי בין דוד לאויביו

81 בתפיסת מזמור ק"כ כנבואה לאנשי הגלות צועד רי"ח בעקבות רד"ק, האומר זאת (בתחילת פירושו לק"כ) על כל שירי המעלות. גם ר' ישעיה מטראני מקבל תפיסה זו, אך לא על כל שירי המעלות; מכל מקום, על מזמור ק"כ הוא קובע: "זוה נאמר על הגלות".

82 ליתר דיוק, מעיון בנא"ם מתברר שקכ"ד ("חברו דוד שיאמרוהו בני הגלות אחר שיגאלו") הוא תשובתו של קכ"ג ("חברו דוד שיתפללוהו בני הגלות"), ואילו תשובתו של ק"כ ("חברו דוד על אנשי הגלות הזה") סמוכה אליו – מזמור קכ"א ("נחמה על הגלות ותלונת השיר הקודם"). נתון זה אינו מתגלה במלואו באמצעות המילים המנחות (השורש צר"ר הרשום אצלנו בקכ"ד, מופיע גם בקכ"ג, אך מכיוון שרק בקטע אחד, הוא לא נרשם בטבלה).

83 ההתייחסות לגלות ולגאולה ממנה, כולל הניסוח המוטעם בשיר המעלות הראשון, ק"כ: "חברו דוד על אנשי הגלות הזה" – הוא ביטוי למה שאליצור מכנה "פרשנות חינוכית", המונח שבו הוא מאפיין את פרשנותו של רי"ח כמבקשת להתמודד עם אתגרי דורו – פולמוס עם הנצרות, השפעת הפילוסופיה ובעיות חברתיות; ראו: אליצור (לעיל, הערה 5), עמ' 425-427, 428-438. רי"ח עצמו, במנותו בהקדמתו לספר את תשע "תועלות הספר הזה", מציין בתועלת השביעית: "כי ממנו יתנחם האדם בראותו מעלות ישראל לזמן הגאולה והשבת השכינה לציון ובנין ירושלים. וכבר סופר זה בספר הזה פעמים רבות במזמורים רבים" (מהד' קאפח [לעיל, הערה 5], עמ' 35).

84 לדוגמה: השורש פל"ל במזמור ק"ל – 25 (!) מופיעים (בארבעה מתוך חמשת הקטעים שבביאור המזמור); "כהן" במזמור קל"ג – 14 (בכל שלושת קטעי המזמור); קר"א במזמור קל"ב – 13; "גלות" במזמור קכ"ד – 11; יד"ע במזמור קל"ב – 11.

85 לדוגמה: "בית" במזמור קל"ב – 28+3 מופיעים; "מקום" באותו מזמור – 29; "בית" במזמור קכ"ז – 12; דב"ר במזמור ק"ל – 10 (בכל חמשת קטעי המזמור); חל"ם במזמור קכ"ו – 7.

86 על דרך זו הסברנו גם את שימושו של רי"ח בפסוק "ותושע לי זרעי" (ישעיהו ס"ג, ה) לשם הצגת תפיסה כופרנית, אף שבמקורו הוא בכלל מדברי ה'.

בשאלת הסיכוי לכך שה' יושיע אותו בעתיד כפי שעשה בעבר. בדרך זו, שבע עשרה ההופעות השונות של השורש בביאורו (על יסוד שלוש ההופעות בלשון המזמור) אינן חזרה גרידא, אלא חלק מבניית ה"עלילה" שרי"ח יוצר במזמור.

על המילה המנחה אמר בובר, טובע המונח, שהיא "החזק שבאמצעים להודיע משמעות מבלי להביעה".⁸⁷ במאמר זה ביקשנו להראות שהמילה המנחה קיימת בכתיבתו של רי"ח, ושראוי להתייחס אליה (במופעה הבולטים) כאמצעי ספרותי אשר משרת את מטרת המפרש להדק היטב את הקשר בין חלקי המזמור ולגלם בתוך הפסוקים את עניינו של המזמור תוך מודעות להצהרת המפרש בנא"ם שבראש ביאור המזמור.